

A VÉGZETES ESZTENDŐ: 1942 A MAGYAR DIPLOMATÁK JELENTÉSEIBEN¹

1942. december 2-án Sztójay Döme berlini magyar követ kénytelen volt átadni kormányára határozott hangú jegyzékét a német Külügyminisztériumban. A magyar követ² nem helyeselte, hogy kormánya megtagadta azoknak a német követeléseknek a teljesítését, amelyeket még október 17-én adtak át Budapesten. A jegyzékben Kállay Miklós miniszterelnök (1942. március 9 – 1944. március 22.) leszögezte, hogy nem tartja lehetségesnek sem a sárga csillag bevezetését, sem azt, hogy deportálják a Magyarországon élő zsidókat.³

Az alábbiakban megkísérlem rekonstruálni, miért és milyen információk alapján döntöttek úgy 1942 késő őszen a magyar fővárosban, hogy megvédik „saját” zsidóikat. A döntés egyik legfontosabb okáról már október 5-én beszámolt Sztójay Martin Luthernek, a német Külügyminisztérium államtitkár-helyettesének.⁴ Többek között megemlítette, hogy Kállayval előzetesen folytatott tárgyalásai alapján tudja, a magyar miniszterelnököt „... különösen az a kérdés érdekli, megadják-e a keletre kitelepített zsidóknak további egzisztenciájuk lehetőségét. Ezzel kapcsolatban bizonyos híresztelések keringenek, amelyeket ő maga természetesen nem hisz el, de Kállay miniszterelnököt ezek kissé nyugtalanítják.”⁵ Sztójay a valóságban nem csak „elhitte”, hogy a keletre deportált zsidók döntő többségét lemészárolják a haláltáborokban, hanem a nácik zsidópolitikájával kapcsolatos legfontosabb információkat éppen ő továbbította Budapestre. Sztójay óvakodott Luthernek elárulni, hogy a magyar miniszterelnököt „kissé nyugtalanító” híresztelések egyik fő forrása éppen ő maga. 1942. október 3-án, Hitler szeptember 30-i beszédét is

¹ Washington, D. C.-ben az United States Holocaust Memorial Museum és a City University of New York Graduate Center által szervezett „The Holocaust in Hungary – 60 Years Later” c. nemzetközi konferencián 2004. március 17-én elhangzott előadás szerkesztett, jelentősen bővített változata. A kutatást az OTKA támogatta, témaszám: T 043 604.

² Sztójay Döme, amikor 1942. augusztus 10-én kormánya nevében tiltakozott a német Külügyminisztériumban, mert Franciaországban a magyar állampolgárságú zsidókat sárga csillag viselésére akarták kényszeríteni, a jegyzék átnyújtásakor szóban hozzáfűzte: „Personally, Sztójay added, he found this task very unpleasant, as he characterized himself as a ‘pioneer’ of anti-Semitism.” Martin Luther német külügyi államtitkár-helyettes 1942. augusztus 11-i memorandumát idézi: *Browning, Christopher R.: The Final Solution and the German Foreign Office. A Study of Referat D III. of Abteilung Deutschland 1940-1943.* New York – London, 1978. 105. o. Sztójay Döme (1883–1946) altábornagy, 1935-től 1944-ig berlini magyar követ. A német megszállás után miniszterelnök (1944. március 22 – augusztus 29.). Kormánya szervezte meg 437 000 magyar zsidó deportálását. Horthy augusztus 29-én leváltja. A világháború után népbíróság célé állították és kivégezték.

³ A jegyzék szövegét l. *Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula* (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Budapest, 1968, (a továbbiakban: *A Wilhelmstrasse és Magyarország*) 701–704. o., idézett rész: 703. o.

⁴ Martin Luther (1895–1945) államtitkár-helyettes képviselte a Külügyminisztériumot 1942. január 20-án a wannseei konferencián. 1940 májusától állt az Abteilung Deutschland (Németország ügyosztály) élén, feladatköréhez tartozott az SS-szel, a rendőrséggel való kapcsolattartás és a zsidóügyek intézése is. 1943 elején, miután sikertelenül próbálta eltávolítani a Külügyminisztérium éléről Ribbentropot, letartóztatták és a sachsen-hauseni koncentrációs táborba zárták, ahol többször is öngyilkosságot kísérelt meg. 1945 tavaszán szívroham következtében halt meg.

⁵ Luther feljegyzése Sztójayval folytatott tárgyalásáról, 1942. október 6. In: *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, 697. o.

mertette jelentette Kállaynak, hogy: „Hitler kancellár ismételt a legélesebb szavakkal kelt ki a zsidóság ellen, melynek kiirtását kilátásba helyezte. Ezen mindig visszatérő és határozott és a végtelékig menő állásfoglalása nem enged semmi kétséget az iránt, hogy szavai mögött nem csak üres propaganda célt kell keresni, amit a tények egyébként amúgy is bizonyítanak.”⁶

Viszonylagos pontossággal még azt is meg tudjuk állapítani, hogy Budapesten a „jól értesültek” mikor tudták már, hogy a nácik a hatalmukba került zsidókat legyilkolják. A kormányhoz közel álló német nyelvű napilap, a Pester Lloyd főszerkesztője, Ottlik György, 1942. augusztus 18. és szeptember 28. között körutatót tett Nyugat-Európában. Olaszországban, Svájcban, Vichy-Franciaországban, és Németországban folytatott tárgyalásokat. Berlinben felkereste Sztójajt is, aki, Ottlik október 10-én kelt jelentése szerint: „... helyesnek találná, ha Magyarország nem várná meg a kérdés [ti. a zsidókérdés – K. L.] éles felvetését, hanem meggyorsítaná az őrségváltás tempóját és zsidó lakosságunk tekintélyes részét kitelepítené a megszállt Oroszországba. Követünk előbb 300 000-ról beszélt, azután lealkudta önmagát 100 000-re. Közbevető megjegyzésemre nem titkolta, hogy ez nem kitelepítés, hanem kivégzést jelentene.”⁷ Az eredetileg 16 sűrűn gépelt oldal terjedelmű jelentést Ottlik György saját kezűleg datálta és írta alá. Első oldalának tetején a „Res. Pol” és „Titkos”, ugyancsak kézzel írott megjegyzések között apróbb betűkkel, tintával írott megjegyzés olvasható: „Sztójay követ úrtól érkezett 1942. XI. 29.”

Az irat felzetén, a külügyminisztériumi iktatási rendet ismerve szokatlanok nevezhető módon, nem szerepel, hogy Ottlik jelentése mikor érkezett a Politikai Osztályra. Nem kizárt, hogy a német zsidópolitikáról szóló információt Kállay Miklós még egyszer ellenőriztetni akarta, ezért küldték ki Ottlik jelentését Berlinbe Sztójajnak. Ottlik jelentése azt bizonyítja, hogy legkésőbb 1942 augusztusában már pesti újságíró körökben is ismert volt: ha kitelepítenék/deportálnák a magyar zsidókat, az egyenlő lenne kivégzésükkel.

1942, minden túlzás nélkül állítható, a zsidó holokauszt szempontjából nem csak „végzetes”, hanem döntő esztendő is volt. Az év elején a holokauszt jövődő áldozatainak több mint 80 százaléka még élt. A lengyelországi zsidók tervszerű, tömeges legyilkolását az év tavaszán kezdték el a nácik. 1942 végén már alig néhány százezer zsidó volt életben a megszállt szovjet és nyugat-európai területeken, valamint a Lengyel Főköormányzóóságban. Kelet-Európában, a nácikkal szövetséges országokban valamivel jobb volt a helyzet: 1942 őszén, mintegy 70 000 zsidó deportálása után a szlovák hatóságok leállították a deportálásokat. Ion Antonescu román Conducator némi habozás után, követve Róma és Budapest zsidóvédő politikáját, szintén megtiltotta, hogy az óromán területeken és Dél-Erdélyben élő zsidókat deportálják. A szerbiai zsidókat viszont a Wehrmacht katonái az év végéig halomra gyilkolták.⁸

Ezek után azt kellene tisztázni, hogy 1942 augusztusa előtt mikor és milyen, az európai zsidó holokauszttal kapcsolatos tényekről értesült a magyar politikai vezetés. A kér-

⁶ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) K 63 Külügyminisztérium politikai osztálya 1942-21. tétel (Németország) 190/pol. 1942. (október 3.) Sztójay Döme jelentése Kállay Miklósnak.

⁷ OL K 64 Külügyminisztérium politikai osztályának rezervált i.-1942-41-437. Ottlik György jelentése Kállay Miklósnak. Idézi *Karsai Elek* (szerk.): Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. III. k. Budapest, 1967. 64. o. E helyen más jelzet (Küm. pol. 1942-21/7-437.) szerepel. Köszönöm Szemkő Csabának és Sárvári Ferencnek, a Magyar Országos Levéltár munkatársainak, hogy kiderítették az irat pontos jelzetét.

⁸ A zsidó holokauszt történetének klasszikus műve: *Hilberg, Raul: The Destruction of the European Jews*. New-York – London, 1985. I-III. k.

désre a Magyar Királyi Külügyminisztérium diplomatáinak egykorú jelentései alapján próbálunk meg választ adni. Kronológiai rendbe szedve jelentéseiket rekonstruálni lehet, mikor és miről értesültek a magyar döntéshozók a holokauszttal kapcsolatban. A magyar kormány tagjai nem csak diplomatáiktól kaptak jelentéseket a holokausztról. A keleti frontról, az Einsatzgruppék vérengzéseiről, vagy a hazánkkal szomszédos országokban történelekről hírszerzők, katonák, csendőrnnyomozók és egyszerű civilek is hoztak híreket. Nézőpontunk lehetne a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjéé, akihez a legfontosabb „titkos”, „bizalmas”, „szigorúan titkos” stb. jelzettel ellátott jelentések is befutottak.⁹ A fennmaradt magyar külügyi iratanyag tekintélyes mennyiségű.¹⁰ Ha a tiszteletbeli konzulátusokat nem számoljuk, 30 európai városban, valamint a Vatikánban szolgáltak magyar diplomaták 1942-ben, Athéntól Szófiáig, Berlintől Zágrábig.¹¹ A budai Várban, az elegáns kormányzati negyed szívében, a miniszterelnöki palotától és a Honvédelmi Minisztérium épületétől alig néhány lépésre, és köhajtásnyira a Belügy- és a Pénzügyminisztériumtól volt a Külügyminisztérium székháza.¹² Jól képzett, több nyelven beszélő, világot járt, tapasztalt magyar diplomaták szolgáltak a különböző európai nagyvárosokban.¹³ Különböző származású és világnézetű emberekről volt szó. A Dísz téren a fontosabb osztályok élén nemesi, ha nem is főnemesi származásra utaló előnevet viselő emberek álltak.¹⁴

Zsidó, vagy zsidó származású a központi külügyi apparátusban, vagy a diplomáciai karban elvéve sem fordult elő, de a diplomaták között nácibarát antiszemita, kiknek tipikus képviselője a már említett Sztójay Döme, liberálisok, sőt filozemita is szép számmal képviseltették magukat. Ez utóbbi csoportba sorolható például Velics László athéni követ. Az egyes diplomaták politikai nézetei szerepet játszhattak abban, mely külföldi állomáshelyre kerülnek. Sztójay így őrizhette meg posztját Berlinben 1935-től egészen 1944 márciusáig. Velics László pedig, miután évekig Genfben, a Népszövetségnek képviselte hazánkat, 1940–1944 között Athénban szolgált, majd a német megszállás után állásáról lemondott.¹⁵ A diplomaták információikat több forrásból szerezték be. Figyelték a helyi sajtót és a rádiót, kapcsolatot tartottak diplomata kollégáikkal és a he-

⁹ 1942-ben ezt a posztot szentmiklósi Szentmiklósy Andor töltötte be.

¹⁰ A Politikai Osztály 1938–1945 közötti iratanyaga 109, a Jogi Osztályé 32, a bécsi követségé 43, a római követségé 20, a Vichy-i követségé 31, a párizsi főkonzulátusé 1941-től 126 iratsomó. Egy-egy csomóban általában 800–1100 számozott lapnyi iratanyag található.

¹¹ ABC-sorrendben: Amszterdam (konzulátus – kon.), Ankara (követség – k.), Arad (kon.), Athén (k.), Bécs (főkonzulátus – fkon.), Belgrád (fkon.), Berlin (k.), Bern (k.), Brassó (kon.), Brüsszel (kon.), Bukarest (k.), Genf (fkon.), Grác (kon.), Helsinki (k.), Isztambul (fkon.), Köln (fkon.), Lisszabon (k.), Madrid (k.), Milánó (fkon.), München (fkon.), Párizs (fkon.), Pozsony (k.), Prága (fkon.), Róma (k.), Stockholm (k.), Szófia (k.), Trieszt (k.), Vatikán (k.), Velence (kon.), Vichy (k.), Zágráb (k.).

¹² Budapest, I. ker. Vár, Dísz tér 2.

¹³ Hoffmann Sándor, a berlini követség tanácsosa 1942. január elején a volt belgrádi svájci követnél, az amerikai és angol érdekek németországi képviselőjénél találkozott régi ismerősével, a volt belgrádi norvég tiszteletbeli konzullal, egy szerb tartalékos századossal. OL K 63 1942-16/7. tétel (Jugoszláv-magyar viszony) 6/pol. 1942. (január 9.) Hoffmann jelentése a Külügyminisztériumnak. Matuska-Comáromy Péter stockholmi magyar követ Carl Ivan Danielssonnal, Svédország kairói követével találkozott, akivel még madridi szolgálata során kötött barátságot. Mint jelentette, lehetséges, hogy barátja nem is tér vissza Kairóba, következő állomáshelye pedig valószínűleg Budapest lesz. Információja pontosnak bizonyult, Danielsson a világháború végéig szolgált Budapesten. OL K 63 1942-17. tétel (Lengyelország) 58/pol.-1942. (július 4.) Matuska Péter jelentése Kállay Miklósnak.

¹⁴ Az 1. Elnöki osztály élén 1942-ben zsarnóczai Bartheldy Tibor; a 2. Protocole osztály élén gróf Telcki Gyula; a 3/b. Kulturális osztály élén iklód-szent-iványi és gálfalvi Szent-iványi Domokos állt.

¹⁵ Velics Lászlónak a görögországi náci zsidópolitikáról szóló jelentéseit l. *Karsai László: Holokauszt*. Budapest, 2001. (a továbbiakban: *Karsai, Holokauszt*) 201., 213–208., 312–313. o.

lyi illetékesekkel is. Sok értékes információhoz jutottak a magyar diplomaták Aradon, Temesváron, Bukarestben a helyi Zsidó Tanácsok révén is. A Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium napi munkakapcsolatban állt a Külügyminisztériummal, a hozzájuk beérkező, külpolitikai vonatkozású jelentéseket megküldték egymásnak, sőt Berlinbe, Rómába, Bukarestbe is eljutott azokból egy-egy másolati példány.

Nem csak a politikai döntéshozók, hanem a zsidók is felfigyelhettek (volna) arra, hogy Hitler 1942 folyamán többször is megismételte először 1939. január 30-án elhangzott „próféciját”, melyben „megjósolta”, hogy a világháború a zsidók kiirtásával fog végződni. Először 1942. január 2-án, a vezéri főhadiszállásról a német néphez intézett kiáltványában emlegette a „nemzeti államok hatalmas frontját,” amely „harcban áll a zsidó–kapitalista–bolsevik világösszeesküvéssel.” De megnyugtatta híveit: „A zsidó azonban nem fogja kiirtani az európai nemzeteket, hanem ő maga esik majd merényletének áldozatául.”¹⁶

A magyar diplomaták és főnökeik is jól tudták, hogy a náci Németország számára kardinális kérdés, a szövetség, a barátság próbaköve, hogyan oldja meg egy ország saját „zsidókérdését”. Egy országot Berlinben akkor tekintettek megbízható szövetségesnek, ha: I.) minden előerőt, nyersanyagot hajlandó volt a bolsevizmus elleni harc szolgálatába állítani, és II.) ha ezzel párhuzamosan hozzálátott a zsidókérdés radikális megoldásához. Magyarországot mind a két szempontból az egyik legmegbízhatatlanabb szövetségesének tekintette a Német Birodalom. 1942 márciusában értetlenséggel vegyes bizalmatlansággal fogadták Berlinben Bárdossy László miniszterelnök leváltását, és Sztójay alig győzte bizonygatni, hogy az új miniszterelnök, Kállay Miklós elődje külpolitikai vonalát fogja folytatni.¹⁷ 1942 folyamán kiderült, hogy a környező országok, Horvátország, Szlovákia és Románia a magyaroknál sokkal radikálisabb zsidópolitikát folytatnak. Ilyen körülmények között a magyar diplomácia a zsidókérdésben defenzívába kényszerült: úgy kellett volna rendületlen szövetségesi hűségünket bizonyítani, hogy éppen a zsidókérdésben a horvátok, a szlovákok és a románok is joggal mondhatták: ők árjásítják/románosítják a zsidók javait, deportálnak, tömeggyilkolnak, miközben Magyarországon szinte hajuk szála sem görbül a zsidóknak.

A magyar diplomaták árgus szemekkel figyelték a Romániát, különösen a vissza nem csatolt dél-erdélyi területeket. 1942. január 15-én Nagyváradról keltezett bizalmas jelentést továbbított a BM Szentmiklósy Andornak. Ebben többek között arról tájékoztatták a Politikai Osztály vezetőjét, hogy Romániában: „A zsidók megrendszabályozása (sic!) tovább folyik. December 31-ével az összes zsidó kereskedők (sic!) üzleteit románoknak adták át. Az üzletekbe betettek egy-egy románt, ki minden ellenszolgáltatás nélkül átvette az üzletet raktárával együtt.” Mint a bizalmas jelentés a továbbiakban megállapítja, csak a gazdagabb zsidók tudták vagyonuk egy részét, jó kapcsolataiknak köszönhetően, megmenteni.¹⁸

¹⁶ *Új Magyarország*, 1942. január 3. 1–2. o.

¹⁷ OL K 83 (Berlini követség i.) 1942-48/pol.főn-1942. (március 20.) Sztójay Döme jelentése Kállay Miklósnak. Bárdossy László (1890–1946.) 1934-től 1941-ig Bukarestben volt magyar követ, ez év februárjában külügyminiszterré nevezték ki. Teleki Pál miniszterelnök öngyilkossága (1941. április 3.) után miniszterelnök lett. Miután nem tudta meggátolni a szélsőjobb megerősödését, és Horthy Miklós kormányzóval más belpolitikai kérdésekben is szembe került, 1942. március 7-én Horthy leváltotta. A világháború után népbíróság elé állították és kivégezték.

¹⁸ OL K 63 1942-27. tétel (Románia) BM VII. res. 6467/1942. (január 15.) tájékoztató jelentése a Külügyminisztériumnak. A magyarüldözés kirívó példájaként említette e jelentés, hogy: „...Aradon a magyaroknak azt mondják, ha cigány nem volna a földön, akkor a magyar lenne az utolsó fajta. Természetesen a magyaroknak hallgatni kell, mert a legkisebb nekik nem tetsző kijelentésért hadbíróóság elé viszik.”

A magyar „zsidópolitika” egyik fő törekvése 1942 januárjában az volt, hogy lehetőleg minél kevesebb magyar állampolgárságú zsidó térjen vissza például a nyugat-európai náci megszállás alá került területekről Magyarországra. Pásztyó Ámon, a BM VII. (közbiztonsági) osztályának vezetője január 19-én „Szigorúan bizalmas” átiratot intézett személyesen Szentmiklósy Andorhoz. Ebben arra kérte, hogy ha a francia idegenrendészeti hatóságok olyan magyar állampolgárok ellen léptetnek életbe „gazdasági természetű rendszabályokat,” akiknek „hazatérését nem tartjuk kívánatosnak,” ezekről az esetekről őt tájékoztatni szíveskedjen.¹⁹ Ha egyes magyar állampolgárságú zsidók hazatérését nem is, de vagyonuk Magyarországra mentését a magyar illetékesek fontosnak tartották. A „zsidóvédő” magyar politikusokat erősítette Matuska Péter január 22-i jelentése, amelyben azokról a „rémhírekről” számolt be, melyek szerint Keresztély király a kormány és a parlament többségére támaszkodva lemondását helyezte volna kilátásba, ha a németek a nürnbergi törvényeket akarnák bevezetni Dániában. Matuska úgy tudta, hogy több politikus is kijelentette, a „dán–német együttműködés további akadálytalan folytatásának elengedhetetlen előfeltétele, hogy a németek kerüljék az ilyen kimondottan belügyi jellegű kérdésekbe való beavatkozást.”²⁰

A világháborúban semleges országokban élő magyar zsidókat legfeljebb a kiutasítás fenyegette, a náci megszállás alá került területeken, és a radikálisan antiszemita Horvátországban, Romániában, Szlovákiában viszont már az életük forgott veszélyben. 1942. január 26-án kelt az a „bizalmi egyéntől,” magyarán helyi, beépített informátortól származó jelentés, amelyről a Belügyminisztérium tájékoztatta a Külügyminisztériumot. A volt Jugoszláviához tartozó, német megszállás alá került Bánátból jelentették, hogy január 9-én nagyarányú kivégzések voltak ezen a területen, ahonnan a zsidókat „teljesen elszállították, úgy hogy most egyetlen zsidó sem található. Úgy a zsidók kitelepítését, mint a fentebb már jelentett tömeges kivégzéseket a birodalmi német hatóság intézte.”²¹ A belgrádi főkonzul, Bolla Lajos több jelentésében is beszámolt Szerbia „zsidótlanításáról”. Február 3-i jelentésében közölte, „... a megszálló német hatóságok úgy Szerbia, mint a Bánát területén élő összes zsidókat – állampolgárságra való tekintet nélkül – internálták. A nők és gyermekek egy része a belgrádi nemzetközi vásár pavilonjaiban van elhelyezve, míg a férfiak részint Szerbia belsejében munkatáborokban dolgoznak, részint ismeretlen helyre szállították őket.”²²

A szerbiai náci zsidópolitika teljes mértékben megfelelt annak az „önbeteljesítő jóslatnak”, amelyet január 30-án mondott beszédében Hitler ez évben már másodszor ismételt meg: „1939. szeptember elsején”²³ a német birodalmi gyűlésen már kijelentettem – és én tartózkodni szoktam az elhamarkodott jóslásoktól – hogy ez a háború nem úgy fog végződni, ahogy a zsidók képzelik, tudniillik, hogy kiirtják az európai árja népet, ha-

¹⁹ OL K 63 1942-11/1.tétel (Franciaország) belpolitikai helyzet-BM VII. res. 6231/1942 (január 19.) átirata a Külügyminiszternek.

²⁰ OL K 63 1942-8. tétel (Dánia) 11/pol.-1942 (január 22.) Matuska Péter Jelentése Bárdossy Lászlónak. A Külügyminisztériumban olyan fontosnak tartották ezt a jelentést, hogy másolatban megküldték a magyar követségeknek és konzulátusoknak, sőt a honvéd vezérkar főnökének is.

²¹ OL K 63 1942-21/7. tétel (Német-magyar viszony) BM 7163/1942. (január 26.) VII. res. tájékoztató jelentése a Külügyminisztériumnak.

²² OL K 63 1942-16. tétel (Jugoszlávia) 12/pol.-1942. (február 3.) Bolla Lajos jelentése Bárdossy Lászlónak.

²³ Hitler eredetileg 1939. január 30-án elhangzott „jóslatát” a nyilvánosság előtt és magánbeszélgetéseiben is következetesen szeptember 1-jére datálta a következő években. Nem tudunk arról, hogy környezetében bárki föl merészelt volna hívni a Führer figyelmét eme tévedésére.

nem a háború eredménye a zsidóság pusztulása lesz.”²⁴ Február végén Hitler harmadszor is megismételte jóslatát.²⁵

Jäger Arthur, az amszterdami magyar konzulátus vezetője 1942 februárjában határozottan fellépett, amikor két vagyonos magyar állampolgárságú zsidó üzletét a német hatóságok ki akarták sajátítani. Weisz Artúr és Wertheimer Ödön 20 000 holland forintra becsülte „árjásítás” fenyegette üzletük értékét. Jäger habozás nélkül kiállította számukra a magyar állampolgárságukat igazoló okmányt, melyet a Hollandiát megszálló német hatóságok is respektáltak, és mint arról Jäger február 15-én a berlini magyar követséget tájékoztatta, az „üzlet felszámolásától eltekintettek.”²⁶ Figyelemre méltó, hogy Kállay Miklós, aki a külügyminiszteri posztot is betöltötte, 1942. június 3-án arra utasította a berlini magyar követség útján az amszterdami magyar tiszteletbeli főkonzulátust, hogy Weisz Artúr és Wertheimer Ödön érdekében addig is interveniáljon, amíg a belügyminiszter állásfoglalása meg nem érkezik.²⁷ Ismerve a Belügyminisztérium illetékeseinek feltűnően lassú ügyintézését a külföldön élő magyar zsidók esetében, a külügyminiszter zsidóvédő gesztusa még értékesebbnek tűnik. Amikor 1942 őszén felszámolták az amszterdami magyar főkonzulátust, Jäger Arthur főkonzul összefoglaló jelentést készített többek között a Hollandiában élő magyar zsidókról. Bevezetőjében meglepéssel állapította meg, hogy személy- és vagyónbiztonságuk biztosított, ellentétben a holland zsidókéval. Jäger négy kategóriába osztotta a saját megfogalmazása szerint a „zsidó magyarokat”: 1. legkevésbé az érvényes útlevelel rendelkezők voltak. A 2. kategóriába kerültek azok, akiket az 1939-es állampolgársági törvény²⁸ alapján a belügyminiszter megfosztott állampolgárságuktól, de fellebbeztek a döntés ellen a m. kir. Közigazgatási bírósághoz. Jäger megírta: az idézett törvény szerint, ha a belügyminiszter az állampolgárság fenntartásának bejelentésétől számított hat hónapon belül nem nyilatkozik, az állampolgárságot megadottnak kell tekinteni. „Márpedig a belügyminiszter rendelete, hogy az illetőktől elvette az állampolgárságot, a felekhez csak kb. másfél év múlva érkezett, illetve jóval később hozott, mint azt az államp. törvény előírja.” – szögezte le az amszterdami főkonzul,²⁹ aki nem mulasztotta el felhívni a figyelmet arra sem, hogy

²⁴ Hitler beszédeiből közül válogatást *Gede Tibor* (szerk.): *Küzdelem a sátánnal*. Budapest, 2001. (a továbbiakban: *Küzdelem a sátánnal*) 429. o.

²⁵ „Beteljesedik az a jóslat, hogy ez a háború nem az árja emberiséget semmisíti meg, hanem a zsidót fogja kiirtani. Bármit hozzon is ez a harc, vagy bármilyen soká tartson is, ez lesz a végeredménye és csak akkor, ezeknek az élőködőknek a kiküszöbölése után jön majd el a szenvedő világ számára a népek megértésének és ezzel az igazi békének hosszú korszaka.” *Új Magyarság*, 1942. február 26.

²⁶ Weisz Andor és Wertheimer Ödön február 11-én kelt levelükben biztosították nagy hálájukról Jäger Arthurt. Mint írták, a magyar állampolgárságuk igazolásáról szóló okmány visszaadta önbizalmukat, üzletüket ismét kinyitották. OL K 70 Külügyminisztérium jogi osztályának i.-4/f-1942-3154.

²⁷ Uo.

²⁸ 1939:XIII. tc. a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879:L. tc. kiegészítéséről és módosításáról. Magyar Törvény, 1939, 171–175. o.

²⁹ A BM ilyen hosszadalmas ügyintézését számtalan példával lehet bizonyítani. Lübek Tibor 1940. augusztus 23-án jelentette be állampolgárságának fenntartására irányuló szándékát. Marossy Ferenc miniszteri tanácsos, a BM XIX. (állampolgársági ügyek) osztálya helyettes vezetője aláírásával ellátott döntést, amelyben közölték a kérvényezővel, hogy a belügyminiszter az állampolgárság fenntartásához nem járult hozzá, 1942. október 10-én írták alá. A brüsszeli konzulátusra az okmány csak november 19-én érkezett meg. Mint az iratokból kiderül, szeptember 12-én a kérvényezőt és társait az antwerpeni központi pályaudvarról ismeretlen helyre szállították. Érdekükben a brüsszeli magyar konzul a Sicherheit Polizeizei fordult, majd tanácsukra a területileg illetékes párizsi magyar főkonzulátushoz. November 2-án a párizsi főkonzulátus arról értesítette a brüsszeli konzulátust, hogy Lübek Tibor és 15 társa, (akiket a Dannes-Camier-i zsidó gyűjtőtáborba zártak) kiszabadítása érdekében az illetékes német hatóságoknál a szükséges lépéseket haladéktalanul meg fogja

az 1939:XIII. tc. megalkotói, illetve alkalmazói nem vették figyelembe, hogy az e törvénnyel módosított 1879:L. tc. egyik paragrafusa előírja, háború idején csak az államfő dönthet az állampolgárságból való elbocsátás ügyeiben. Jäger úgy tudta, hogy az ilyen indoklásokkal benyújtott fellebbezések ügyében a Közigazgatási bizottság a fellebbezők javára fog dönteni. Ezen az alapon a főkonzulátus is arra az álláspontra helyezkedett, hogy az illetők magyar állampolgárok. A 3. kategóriába tartoztak azok, akik az 1938–1941 között Magyarországhoz visszacsatolt területekről származtak, és ezen az alapon kérték magyar állampolgárságuk elismerését, a 4. kategóriába pedig azok a hontalanok kerültek, akik már kérték a magyar állampolgárságból való elbocsátásukat, de a holland állampolgárságot még nem szerezték meg, mert időközben Hollandiát megszállták a németek. Ők az 1879:L. tc. alapján szintén kérhették, hogy vegyék vissza őket a magyar állampolgárok közé. E két utolsó kategóriába tartozó zsidók is kaptak a főkonzulátustól igazolást arról, hogy állampolgárságuk igazolása folyamatban van.³⁰

Jäger Artúr nagyon nehéz poszton, a megszállt Hollandiában élt a számára adott lehetőségekkel, ott és úgy védte a magyar zsidók életét, vagyonát, ahol és ahogyan csak tudta. A Belügyminisztérium illetékeseinek zsidók állampolgársági ügyeiben tanúsított magatartása értékelésénél figyelembe kell venni azt is, hogy 1942 tavaszától kezdve akár néhány hónapos halogatás, aktatologatás is azzal a veszéllyel járt, Nyugat-Európában is, hogy az illető zsidót letartóztatják, internálják, majd deportálják. A BM e téren folytatott politikáját jól ismerte a (vichy) franciaországi magyar követség is. Ennek titkára ezért válaszolta azt Kesztenbaum Dávid elektromérnöknek (aki egyébként még 1932-ben a stuttgarteri Műegyetemen szerezte diplomáját), hogy állampolgársági ügyének elintézése „csaknem biztosan eredménytelen maradna,” ráadásul az eljárás hosszú és költséges, a kérelemhez pedig igen sok okmányt kellene beszerezni.³¹ 1942 őszén kezdték mind a párizsi magyar főkonzulátuson, mind a Vichy-i magyar követségen kiadni azokat az igazolásokat, amelyekben a magyar diplomaták csak azt közölték, hogy az illető olyan helyiségben született, amely Magyarországon, illetve Magyarországhoz (1938–1941 folyamán) visszacsatolt területen található.³² Ha nagyon akarta, egy francia vagy német illetékes ezt úgy is érthette, hogy ezzel az illető magyar állampolgárságát is elismerték, vagy legalább is van remény arra, hogy a magyar belügyminiszter azt el fogja ismerni.

Ismeretes, hogy 1944-ben a magyar, és a hazánkat megszálló német hatóságok milyen harmonikusan együtt tudtak működni a zsidókérdés megoldása terén. Az elvileg országos hatáskörű Központi Zsidó Tanács megszervezésekor sem kellett improvizálniuk, Adolf Eichmann-nak, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal IV-B-4. (zsidóügyi) osztálya vezetőjének és a magyar illetékeseeknek ebben a kérdésben is gazdag európai tapasztalatok álltak rendelkezésére. Nagy László bukaresti magyar követ 1942 február elején

tenni. De mint a főkonzul megjegyezte: „Sajnálattal kell azonban már előre közölnöm, hogy mint az eddigi tapasztalatok bizonyítják, már elfogott és gyűjtőtáborban őrzött izraeliták kiszabadítása igen bizonytalan, legtöbb esetben lehetetlen.” OL K 85 (Brüsszeli követség, majd konzulátus) 1942-152-3379. Lübeck Tibor.

³⁰ OL K 85 sz. n. i., kb. 1942 ősze.

³¹ OL K 448 5313/1942. Kesztenbaum Dávid. A kérvényező egyébként abban bizakodott, hogy diplomájára való tekintettel esetleg különleges elbánásban részesülhet. Visszahonosítási kérelemhez például Franciaországban élő magyar zsidóknak a következő okmányokat kellett benyújtaniuk: születési bizonyítvány, szülők születési és házassági bizonyítványa, atyai és anyai nagyszülők születési és házassági bizonyítványa, személyigazolvány kivonata, erkölcsi bizonyítvány, és referenciák arról, hogy visszahonosításra érdemes. Ilyen tájékoztatót kapott 1942 októberében pl. Meisels Ernő Marsailles-ben. OL K 448 1942-4433.

³² Ilyen igazolást kapott többek között Ackermann Regina is. OL K 448 1942-5810. Ackermann Regina.

négyoldalas, részletes jelentést küldött a „Romániai Zsidók Központja” megalakításáról, alapszabályáról, a testület jogköréről, feladatairól. Jelentése végén Nagy megemlítette, hogy a romániai zsidó javak árjásítása során megindított perek elintézését az ítéletáblák keretén belül megalakítandó különbírószágokhoz tették át. A törvényerejű rendelet indoklását is idézi Nagy László: az ilyen perek száma már meghaladta a negyvenezretet, és a „romanizálási központ” mellett működő központi bírósági bizottságok a pereket nem tudták már kellő időben letárgyalni.³³

A deportált és/vagy meggyilkolt zsidók vagyonát a Bánátban a megszálló német hadsereg felügyeletével és irányításával akarták szétosztani. Mint arról Bede István követségi tanácsos 1942. február 3-án kelt jelentésében beszámolt, Félix Benzler belgrádi német követ arról tájékoztatta, hogy a zsidóvagyonokat a magyar községekben a magyarok, a német községekben pedig a németek fogják megvásárolni. Vásárlóként vagy a népcsoport, vagy a népcsoporthoz tartozó egyének léphettek fel. A népcsoportok közötti megegyezést egy négytagú, vegyes német–magyar bizottság felügyelné, melynek elnökét Szerbia német katonai parancsnoka jelölné ki, a megállapodást pedig jóváhagyásra a Szerbia gazdasági ügyeit intéző német főmegbízott elé kell terjeszteni. A terjedelmes jelentésben Bede István részletesen beszámolt január 23–29 között Belgrádba tett utazásáról. A zsidó vagyonok kérdése csak egy volt a Benzlerrel megtárgyalt problémák közül. Bárdossy László külügyminiszteri minőségében arra utasította Sztójay Dömét, hogy Berlinben csak azokról a kérdésekről folytasson tárgyalásokat, amelyeknek elintézése amúgy is a központi német hatóságok jogkörébe tartozik. Így például a magyar nemzetiségű hadifoglyok hazabocsátása, a Bánáttal való postaforgalom beindítása stb. A zsidó vagyonok kérdésére pedig, szövelt a külügyminiszteri utasítás, „szíveskedjék egyelőre nem kitérni”.³⁴

Júliusban jutott el a Külügyminisztériumba a bánáti magyar népközösség vezetőségének állásfoglalása ebben a kérdésben. A kérdésben erősen megosztott vezetőség szerint amennyiben a Bánátot visszacsatolnák Magyarországhoz, először vissza kellene adni azoknak a magyaroknak a földjeit, akiktől még a szerb uralom alatt vették azokat el. „A volt szerb, zsidó, állami és egyházi birtokok fele-fele arányban lennének felosztandók a magyarok és németek között.” – fogalmazták meg kívánásaikat a bánáti magyar vezetők.³⁵ Arról pedig csak október végén kaptak hírt a Dísz téren, hogy a Bánátban milyen visszatetszést keltett „az a mohóság, amellyel az ottani svábok a zsidók bútorait szétkapkodták. Az értékesebb holmik azonnal eltűntek, a kevésbé értékeseket pedig a laktanyákba vitték, hol azokból valóságos zsbivásárt rendeztek, melyen a vevők nem ritkán formálisan összeverekedtek.”³⁶

A Dísz térre a magyar követségekről és konzulátusokról rendszeresen érkeztek egyes magyar zsidókkal kapcsolatos kérvények, információk. A náci zsidópolitikájáról sokat elárul Bárány Judit esete is. A 13 éves zsidó kislány csonttuberkulózisát 1939-től Svájcban egy magánklinikán kezelték. Szigetváron élő szüleinek elfogyott a pénzüik, szerették volna kislányukat hazahozatni. A német átutazó vízumot nem kapta meg. A klinika vezetői, amint értesültek a német elutasításról, azonnal megkérték az olasz és

³³ OL K 63 1942-27-12/pol.-1942. (február 2.). Nagy László jelentése Bárdossy Lászlónak. A jelentést másolatban megküldték a vezérkar főnökének és a belügyminiszternek is.

³⁴ OL K 64 1942-27/a. tétel (Bánáti kérdés) 51-1942. (febr. 3.) Bede István jelentése a Külügyminisztériumnak.

³⁵ OL K 63 1942-21/7.-62/pol.-1942. (július 18.) Bolla Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

³⁶ OL K 63 1942-16.-89/pol.-1942. (október 26.) Bolla Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

horvát vízumot. Bárdossy László, amikor az olasz illetékesek szintén elutasították az átutazó vízum kiadását, a római magyar követséghez intézett levelében „emberiességi szempontokra való tekintettel, dacára nevezett [ti. Bárány Judit – K. L.] zsidó származásának,” arra utasította a követséget, hogy még egyszer kíséreljék meg az olasz vízum megszerzését. Mint a miniszterelnök-külgügyminiszter február 20-án kelt átiratából kiderül, Bárány Juditnak és az őt kísérő ápolónőnek a zürichi magyar főkonzulátus állította ki az útlevelet,³⁷ ami azért is figyelemre méltó, mert zsidóknak ilyen okmányt csak a lehető legkritikább esetben adtak ki már abban az időben a magyar hatóságok. Bárdossy minden bizonnyal reménytelennek ítélte, hogy Sztójay próbálkozzon Berlinben a német illetékesek „megpuhításával.”

Tipikusnak tekinthető a magyar belügyi illetékesek reagálása Lax Jenő ügyében. Nevezettet a palesztinai (pontosan tel-avivi) rendőri hatóságok kiutasították az országból. Magyar állampolgárságát a BM a csatolt iratok alapján egyrészt nem látta megállapíthatónak, „másképp semmiféle szempontból” sem tartotta kívánatosnak, hogy „egy Palesztinában élő zsidófajú egyén az országba visszatérhessen.”³⁸

A Jugoszláviától visszacsatolt területeken a megszálló magyar katonaság, a csendőrséggel karöltve már 1941. április 11-étől kezdve nagyarányú, ma úgy mondanánk, „etnikai tisztogatásba” kezdett.³⁹ A csáktornyai csendőr szárnyparancsnokság, a vezérkari főnök április 11-én kelt, 1. sz. bizalmas katonai közigazgatási parancsa 3. pontjában foglaltak szellemében már április 17-én elrendelte, hogy írják össze az egyes csendőrörs-körzetekben az 1918. október 1. után letelepedett szerbeket, oroszokat, zsidókat és horvátokat. A csáktornyai csendőr szárnyparancsnokság inkriminált parancsa megjegyezte, hogy az összeírtakat rövid időn belül gyűjtőtáborba szállítják, majd az országból „kiutasítatnak.” 1942 elején a horvát kormány hivatalosan is tiltakozott 75 horvát nemzetiségű kiutasítása, valamint a horvátok összeírása miatt. Mint azt Siménfalvy Sándor, a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) vezetője 1942. február 6-án kelt jelentésében leszögezte, a névjegyzékeket ugyan elkészítették, de ezek alapján senkit sem utasítottak ki a Délvidékről.⁴⁰ A Külgügyminisztérium február 18-án Marosy Ferenc zágrábi magyar követet tájékoztatta a KEOKH vezetője jelentéséről, és ugyanakkor felhívta a belügyminiszter figyelmét arra, hogy a visszacsatolt Délvidéken az 1918. október 1. után letelepedett horvátok tömeges kiutasítását „a mai nemzetközi helyzetben” nem tartja megvalósíthatónak.⁴¹ Marosy Ferenc március 3-án kelt válaszában megjegyezte, hogy a horvát kormány panaszai mégsem tekinthetők teljesen megalapozatlannak, hiszen ha nem is 75, de 25 horvát nemzetiségűt valóban kiutasítottak a magyar hatóságok, az 1918 után betelepedett személyeket pedig összeírták.⁴² Arról, hogy 1941 folyamán szerbeket, a Szerbiát megszállva tartó német hatóságok tiltakozásával eleinte alig törődve tömegesen kitelepítettek a Délvidékről, más magyar külügyi jelentések is szólnak.⁴³

³⁷ OL K 99 (Római magyar követség iratai) XIV-1942-716.

³⁸ OL K 101 1942-26 f-698/1942. Lax Jenő kiutasítási ügye.

³⁹ Erről részletesen l. A. *Sajti Enikő*: Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája. Budapest, 1987. (a továbbiakban: A. *Sajti*, Délvidék, 1941–1944) 11–33. o.

⁴⁰ OL K 64 1942-67/a. tétel (Muraközi kérdés) 109-BM VII. c. 44/8. res. 1942. (február 6.) sz. jelentés a Külgügyminiszternek.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo. 74/biz.-1942. (március 3.) Marosy Ferenc jelentése a Külgügyminisztériumnak.

⁴³ Erről részletesen l. A. *Sajti*, Délvidék, 1941–1944, 40–52. o., valamint *Karsai*, Holokauszt, 228–229. o.

Bolla Lajos belgrádi főkonzul 1942. február 9-én értesült azokról a „rágalmakról”, melyek szerint Zsabyán, Csurogon és Újvidéken több száz szerbet és kétezer zsidót öltek meg, a holttesteket pedig a Duna jegébe vágott lékekbe lökték.⁴⁴ Ahhoz képest, hogy Bolla eleinte valószínűleg maga is komolyan elhitte, hogy csak „rágalmakról” van szó, fentebb idézett jelentésében az „állítólagos” vérengzés fél tucat áldozatát név szerint is felsorolja. Március elején belgrádi ismerősei nyolc újabb meggyilkolt nevét hozták Bolla tudomására. Ebben a jelentésében már félrevezetett szerbekről ír, akik „oktalan módon” provokálták ki az „újvidéki vérengzést”.⁴⁵ Július közepén nagy meglepéssel kommentálja, hogy Kállay Miklós képviselőházi felszólalása az újvidéki vérengzésről Belgrádban „igen nagy megnyugvást” keltett.⁴⁶ Bolla, mintegy emlékeztetőül, jelentésében felidézte, hogy az elmúlt tavasszal, „... a Duna jegének elolvadása után, megindultak a Dunán lefelé a januári kivégzettek hullái.” Mint jelentéséből kiderül, a belgrádi magyar főkonzult egy szemtanú, sőt valószínűleg tettestárs, az újvidéki „eseményekben” részt vett „katonai személyiség” tájékoztatta arról, hogy a halomra gyilkoltak hulláit azért kellett a Dunába „temetni”, mert a föld annyira fagyott volt, hogy nem lehetett sírokat ásni.⁴⁷

Az antiszemita és a magyarokat is gyűlölő román hatóságok márciusban Dél-Erdélyben többször megfenyegették a magyarokat, hogy hamarosan a zsidók sorsára fognak jutni, jelentette a brassói magyar konzul: „Természetesen ez pánikot okoz a lakosság körében.”⁴⁸ Márpedig ettől a fenyegetéstől csak olyanok rémülhettek meg, akik valamit már hallottak a Transznisztriába deportált zsidók keserves sorsáról.

A náci Németország többféle úton-módon is megpróbálta csatlósai zsidópolitikáját összehangolni és ezek között előkelő helyen szerepelt a német sajtó. Van der Venne Arnold bécsi magyar főkonzul figyelmesen olvasta a német nyelvű országos és helyi lapokat is. Mint február 4-én kelt jelentésében némi éllel megállapította: „A *Völkischer Beobachter* kedvenc témái közé tartozik a zsidókérdés mikénti megoldásának kontrollálása idegen, elsősorban a Németbirodalom (sic!) érdekkörébe tartozó államokban.” A romániai zsidópolitika alakulásáról szóló cikket szemlélve a bécsi magyar főkonzulnak feltűnt, hogy abból hiányzik „... a szlovák viszonylatban használt feltűnő dicsérő hangnem, mely a szlovák kormánynak a zsidókérdésben elfoglalt magatartását mint példaadót szokta kiemelni.”⁴⁹ Május közepén a bécsi magyar konzul egy másik, szintén zsidó témájú cikk kapcsán a náci pártlapot „ilyen tárgyban mindig ugrásra késznek” nevezte.⁵⁰

⁴⁴ OL K 63 1942-16-17/pol.-1942. (február 9.) Bolla Lajos jelentése Bárdossy Lászlónak. A jelentést másolatban megküldték a vezérkar főnököknek.

⁴⁵ OL K 63 1942-16-21/pol.-1942. (március 2.) Bolla Lajos jelentése Bárdossy Lászlónak.

⁴⁶ Kállay 1942. július 15-i képviselőházi felszólalásáról I. A. *Sajti*, Délvidék, 1941-1944, 176–179. o.

⁴⁷ OL K 63 1942-16-59/pol.-1942. (július 17.) Bolla Lajos jelentése Kállay Miklósnak. A jelentést másolatban megküldték a követségeknek, a vezérkar főnököknek és a honvédelmi miniszternek is.

⁴⁸ OL K 63 27/7. (Román-magyar viszony) 87/pol.-1942. (március 13.) Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése a bukaresti magyar követségnek.

⁴⁹ OL K 63 1942-20. tétel (Ausztria) 16/pol.-1942 (február 4.) Van der Venne Arnold jelentése Bárdossy Lászlónak. A jelentést másolatban megküldték a követségeknek és a konzulátusoknak is. Egy héttel később a bécsi főkonzul azt jelentette, hogy a *Völkischer Beobachter* a magyar sportéletben változatlanul jelen lévő zsidókról közölt a laptól „már megszokott hangnembben” cikket. OL K 63 1942-20-21/pol. 1942. (február 11.) Van der Venne Arnold jelentése Bárdossy Lászlónak. Ezt a jelentést is másolatban megküldték a követségeknek és a konzulátusoknak. Két héttel később Van der Venne egy újabb magyar-zsidó tárgyú *Völkischer Beobachter*-cikk kapcsán megjegyezte: a lap „ismét alkalmat keresett, hogy fővárosunknak zsidóproblémájára rámutathasson”. Uo. 27/pol.-1942. (február 25.) Van der Venne Arnold jelentése Bárdossy Lászlónak.

⁵⁰ A cikk szerint egy német film bemutatóján Budapesten a zsidó nézőközönség „csendes demonstrációt” provokált. OL K 63 1942-20.-50/pol.-1942. (május 15.) Van der Venne Arnold jelentése Kállay Miklósnak.

Egy másik jelentésében külön kiemelte, hogy például a Neues Wiener Tagblatt c. bécsi lap a Völkischer Beobachtertől „... megszokott gúnyos és leckéztető hangtól” eltérően objektívan igyekszik Magyarországról írni.⁵¹ Van der Venne egyébként úgy vélte, hogy a náci pártlap „Magyarországgal kapcsolatos figyelmét szinte egyedül a zsidókérdésre koncentrálja,” vagyis csak akkor ír hazánkról, ha ott zsidóügyben valami történik.⁵²

A szlovák illetékesek meg is érdemelték a náci pártlap elismerését. Kelet-Európában a zsidók szervezett deportálását a szlovák kormány kezdte el. Kuhl Lajos pozsonyi követ az elsők között értette meg, milyen sors vár a deportáltakra. Március 13-án kelt jelentésében szó szerint a következőket írja: „A most már nem csak vagyoni, de életében is fenyegetett zsidóság mindent elkövet, hogy a szerinte biztos pusztulást jelentő áttelepítés alól kivonja magát, s figyelme e célból – más lehetőség hiányában – sajnos Magyarország felé fordult... több, megbízható oldalról jelentették nekem az utóbbi napokban, hogy az itteni zsidók nyíltan hangoztatják, hogy inkább egész életüket magyarországi toloncházban vagy internáló-táborban töltik, mintsem hogy kitelepíteni hagyják magukat...”⁵³ A korabeli szlovákiai közhangulatról sokat elárult az a magyar belügyi szolgálatban álló „bizalmi egyéntől” származó jelentés, mely leszögezte: „Szlovákiában, különösen a fiatalabb szlovákok egyformán gyűlölik a magyarokat, németeket és a zsidókat, így szó sem lehet arról, hogy valaha is Magyarországhoz csatlakozzanak.”⁵⁴ Érdekes módon egyetlen nap különbséggel, március 17-én, illetve 18-án jelentette Kuhl Lajos Pozsonyból, illetve Bolla Lajos Belgrádból, hogy Szlovákiában és Szerbiában bevezették a munkaszolgálatot. Mindkét országban kizárták a zsidókat a munkaszolgálatból, Szerbiában a cigányokkal és a polgári jogaik elvesztésére ítétekkel együtt.⁵⁵ A szlovák zsidók deportálása ekkor már күszöbön állt, ezt éppen olyan jól tudták Budapesten, mint azt is, hogy 1942 tavaszán már szinte egyetlen zsidó sem volt életben Szerbiában. A bukaresti magyar követ néhány hónappal később, részletesen ismertette az új zsidó tárgyú rendeleteket, arra is felfigyelt, hogy egy új rendelet értelmében a zsidókra vonatkozó törvényekből és rendeletekből törölték a „közhasznú munka”-kifejezést, helyette a „kötelező munkaszolgálatot” kell a jövőben használni. Az indoklás szerint ezzel is meg akarják különböztetni a keresztény fiatalság „nevelő és hazafias” közhasznú munkáját a zsidók kötelező munkaszolgálatától.⁵⁶

Kuhl Lajos ezidőtájt Pozsonyban hozzájutott a szlovák deportálási törvényjavaslat tervezetéhez, melynek indoklásában szó szerint ez állt: „Az illetékes német birodalmi tényezőkkel folytatott megbeszélés alapján a szlovák köztársaságnak módjában áll az összes zsidóktól megszabadulnia.”⁵⁷ Budapesten rövidesen arról is értesültek, hogyan, milyen körülmények között deportálják a szlovák zsidókat. „Szavahihető források, s szemtanúk állítása szerint – jelentette Kuhl követ – a zsidók összegyűjtésével megbízott Hlinka-gárdisták a kitelepítendőktől, a rajtuk levő ruhán kívül mindent elszednek s zárt

⁵¹ OL K 63 1942-20.-52/pol.-1942. (május 20.) Van der Venne Arnold jelentése Kállay Miklósnak.

⁵² OL K 63 1942-20.-56/pol.-1942. (június 6.) Van der Venne Andor jelentése Kállay Miklósnak. E jelentésében a bécsi magyar főkonzul megemlítette, hogy a zsidó földbirtokok kisajátításáról szóló törvényjavaslat parlamenti vitájáról két cikkben is beszámolt a *Völkischer Beobachter*, és még az ellenzéki felszólalásokat is részletesen ismertette.

⁵³ OL K 63 65. tétel (Szlovákia) 44/pol.-1942. (március 13.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

⁵⁴ OL K 63 1942-21.- BM 9.255/1942 (március 4.) VII. res. jelentése.

⁵⁵ OL K 63 1942-65-48/pol.-1942. (március 17.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak; OL K 63 1942-16-28/pol.-1942. (március 18.) Bolla Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

⁵⁶ OL K 63 1942-27-231/pol.-1942. (augusztus 3.) Nagy László jelentése Kállay Miklósnak.

⁵⁷ OL K 63 65-52/pol.-1942. (március 26.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

tehervagonokban összezsúfolva viszik őket rendeltetési állomásuk felé.” A deportálás olyan kíméletlenséggel folyt, hogy egyes vidékeken a szlovák parasztság a Hlinka-gárdisták ellen fordult, és a csendőrségnek kellett közbelépni, legalább is a Kuhlhoz eljutott információk szerint. Kuhl jelentése végén a deportálásokért egyértelműen a németekre hárította a felelősséget, megjegyezve: „... a szlovák kormány felsőbb parancsra volt kénytelen az első, teljesen zsidómentes ország kísérleti szerepét elvállalni...”⁵⁸

Az első, „teljesen zsidómentes ország” szomorú rangja egyébként nem Szlovákiának, hanem Szerbiának jutott. A magyar Belügyminisztérium „bizalmi egyén” információi alapján informálta a Külügyminisztériumot, hogy: „A legtűrhetetlenebb a zsidók helyzete Szerbiában. Belgrádban állítólag ma már csak két zsidó család él, a többieket vagy megölték, vagy ismeretlen helyre cipelték őket. A Bánátból a megszállás után az összes megmaradt zsidókat (akik nem estek áldozatul az otthoni vérengzéseknek) elszállították az ország belsejébe kényszermunkára, ezeknek úgy holléte, mint sorsa ismeretlen.”⁵⁹

Sztójay Döme nagyon figyelt Hitler minden egyes mondatára, sőt hangsúlyára is. Szentanúként tudott beszámolni a Führer április 26-án, a Reichstag előtt mondott beszédéről. Négy oldalas, részletes elemzésében kiemelte, hogy Hitler a „zsidó irányítás alatt álló bolsevizmusról,” erről a „kettős halálos veszélyről” hosszan beszélt. Hitler, emelte ki Sztójay, a zsidó szót beszédében 28-szor, „... azaz sűrűbben használta, mint eddigi beszédeiben, s a hanglejtésben is fokozottan energikusan intonált módon.”⁶⁰ Újraolvassa Hitler beszédét érthetővé válik, mire célozhatott a berlini magyar követ, amikor „fokozottan energikusan intonált” vezéri „zsidózásról” írt. Hitler ezúttal még az eddigieknél is izzóbb gyűlölettel szidalmazta a zsidókat.

Egyes, különösen fontos zsidók megmentése érdekében akár a legmagasabb szinten is hajlandók voltak a magyar illetékesek közbenjárni. Dr. Szilárd Marcel pozsonyi ügyvéd mentesítését a magyar Külügyminisztérium legfelsőbb köreiből is fontosnak tartották. Az indoklásban hosszan sorolták érdemeit: az elmúlt években „számtalan bizalmas és kényes megbízatást teljesített számunkra. A világháború alatt roham század parancsnok és igen szépen dekorált tiszt volt. Elhalt felesége öskeresztény, ő maga 1919-ben keresztelkedett ki. A magyar törvények szerint nem tekintendő zsidónak.” Szilárd dr. mentesítési kérelme Josef Tiso államelnök előtt fekszik, de csak akkor írja alá, ha azt magyar részről hivatalosan kérik. Az előterjesztés végén külön a miniszterelnök figyelmébe ajánlották, hogy Szilárd személye és működése a pozsonyi német követség előtt is ismert. „Ő a németek felé is tart fenn baráti szálakat és a szlovák politikai élet kulisszái mögött betöltött pozíciója ismeretében német részről sem találhatnak egy ilyen magyar lépésen kivetni valót.” Ilyen meleg hangú ajánlás után nem meglepő, hogy a Külügyminisztérium arra utasította Kuhl Lajos pozsonyi követet, hogy „az ügyben az adott lehetőségek figyelembe vételével és Méltóságod belátása szerint közbenjárni szíveskedjék.”⁶¹

Matuska Péter sem habozott akkor, amikor birtokának bérlője, akihez már 30 éves (gazdasági) kapcsolat fűzte, kérte közbenjárásra. Április 10-én számjeltáviratban kérte, pontosabban kérdezte, hogy bérlője, Hoselitz Gyula 18 éves, szlovák állampolgárságú, in-

⁵⁸ OL K 63 65-59/pol.-1942. (április 9.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

⁵⁹ OL K 63 16. (Jugoszlávia) 1942- BM 10.953/1942. VII. res. szig. biz. jelentése. (1942. április 10.)

⁶⁰ OL K 63 21. (Németország) 74/pol.-1942. (április 30.) Sztójay Döme jelentése Kállay Miklósnak. Hitler-beszéd: Küzdelem a sátánnal, 437-454. o.

⁶¹ OL K 64 1942-65. tétel (Szlovák-magyar viszony) 122. Ballay feljegyzése 1942. április 2. Az iratokból nem derül ki, hogy Kuhl közbenjárása milyen eredménnyel járt.

ternált lányát nem lehetne-e kiszabadítani és elintézni, hogy nagybátyjához Budapestre utazhasson. A követ-kolléga ismerőse érdekében azonnal megmozdult a külügyi apparátus: már másnap ad acta lehetett tenni Hoselitz Klára ügyét, mert a Politikai Osztályt Vladár követségi tanácsos este 7-kor telefonon tájékoztatta, hogy „a 10. osztály intézkedik”.

Némely esetben a leghatározottabb magyar közbenjárás sem segített. Minkusz Artúrné, sz. Fried Annát április 1-jén annak ellenére deportálták Szlovákiából, hogy március 28-án Kuhl nagykövet személyesen adta át a magyar állampolgárságát igazoló okmányokat a szlovák Külügyminisztériumban. A szlovák illetékesek először azt válaszolták, hogy a Húsvét előtt Szenthéti miatt nem jutottak el az internáló táborba Minkuszné magyar állampolgárságát igazoló iratok. Majd arra hivatkoztak, hogy az eredeti okmányokban csak a férje neve szerepelt, a leánykori neve nem, és mire kiderítették személyazonosságát, már késő volt. Ezek szerint a hivatali ügyintézés lelassult a húsvéti ünnepek miatt, de a deportálások a szokott tempóban folytatódtak. A diplomáciai levelezésben szokatlanul kemény hangú jegyzékváltás azzal zárult, hogy a magyar illetékesek felszólították szlovák kollégáikat, hogy mindent tegyenek meg Minkuszné hollétének kiderítése, és szabadlábra helyeztetése érdekében.⁶²

Az esetek legnagyobb részében szó sem volt gyors, határozott „zsidóvédő” intézkedésről. Dr. Fuchs Lajos nyíregyházi ügyvéd okmányokkal is bizonyította, hogy ősei már több mint 200 éve magyarországi lakosok. 77 éves, öreg, beteg édesanyját, aki lányánál, özv. Rosenberg Izidorné, sz. Fuchs Sidóniánál volt látogatóban Eperjesen, a szlovák hatóságok „... elcipelték és jelenleg előttem, valamint mások előtt is ismeretlen helyen tartják más odavaló és zsidó vallású egyénnel együtt.” – írta a miniszterelnökhöz intézett kérvényében dr. Fuchs, aki természetesen kérte, hogy édesanyját próbálják kiszabadítani a magyar illetékesek. A Külügyminisztériumban május 20-án iktatták dr. Fuch kérvényét. Május 26-án a KÜM-ből átírtak a BM-be, kérve, hogy a kérvényben nevezett illető magyar „állampolgárságára vonatkozólag velem nb. állásfoglalását közölni méltóztassék.” Dr. Fuchs édesanyja ügyében megkereste Kuhl Lajost is, aki viszont június 5-én kelt jelentésében erőteljes kétségeinek adott hangot, azt hangoztatva, hogy a szlovák hatóságok a magyar követség közbenjárására a magyar állampolgárságukat igazolni tudókat nem deportálják. Ha mégis deportálták, írta a pozsonyi magyar követ, akkor feltehető, hogy Fuchs Miksáné állampolgársági bizonyítványa nem volt rendben, vagy nem is volt magyar útlevél.⁶³

Olykor magánszemélyek beadványaiból is értékes információkhoz juthattak az illetékesek azzal kapcsolatban, hogy az „átlagemberek” mit tudtak deportált rokonaik sorsáról. Lieber Sámuel a „magyar anyák Védőangyalához”, Horthy Miklós kormányzó feleségéhez fordult kérvényével, melyben megírta, hogy feleségét és leányát, bár magyar állampolgárok, és volt magyar útlevelük is, a német hatóságok április 5-én Prágából Theresienstadtbba deportálták. Erről ő április 14-én értesült és azonnal a magyar Külügyminisztériumhoz fordult, de hiába. Július 21-én arról értesítette őt beteg felesége, hogy „az a komoly veszély fenyegeti, hogy elviszik őket Lengyelországba.” Lieber Sámuel azért könyörgött,

⁶² OL K 70 2/b. tétel (Letartóztatás, internálás, bántalmazás, levették elleni eljárás) 1942-3729-7. A szlovák külügyminisztérium N. 57003/41-III-2. jegyzéke a pozsonyi magyar követségnek (április 13.); a pozsonyi magyar követség 2768/7-1942. (április 16.) jegyzéke a szlovák külügyminisztériumhoz; ua. 2768/8. (április 23.); a szlovák külügyminisztérium N. 58309/42-III-2. sz. jegyzéke a pozsonyi magyar követségnek (május 9.); és a magyar követség válasza 2768/10-1942. (június 10.) Az iratokból nem derül ki, hogy mi lett Minkusz Artúrné sorsa.

⁶³ OL K 70 2/b-1942-VIII c/7.-5839/1-1942. (június 5.) Kuhl Lajos jelentése a Külügyminisztériumnak.

hogy a Főméltóságú Asszony mentse meg feleségét és leányát a „pusztulástól”. Kállay Miklós már május 12-én utasítást adott Lieberné és kiskorú gyermeke (az 1927-ben született Lieber Márta) kiszabadításának megkísérlésére. Spányi Márió prágai konzul július 17-én számjeltáviratban tájékoztatta a Külügyminisztériumot, hogy „... internáló táborokba elvitt személyek visszaküldését német hatóságok elvi okokból megtagadják.”⁶⁴

Saját hatáskörben nagyon ritkán intézkedtek a magyar követek, különösen zsidók ügyében. Havas Györgyöt, Kuhl sajátos megfogalmazása szerint „zsidó fajú, evangélikus vallású, kassai illetőségű magyar állampolgárt,” aki a Cseh-Morva Protektorátusból vízum és útlevel nélkül jött át, tiltott határátlépésért letartóztatták a szlovák hatóságok. Kuhl április 29-én számjeltáviratban kért utasítást, hogy nevezett érdekében közbenjárjon-e. Kállay Miklós két nappal később azt válaszolta, csak abban az esetben, ha Havas útleveléből, amelyet állítólag a prágai szlovák követségen hagyott, kideríthető, hogy az érvényes.⁶⁵

Az egyetlen, hazánkkal szomszédos ország, mellyel a második világháború idején sikerült baráti kapcsolatokat kiépíteni (természetesen a Német Birodalmon kívül), Horvátország volt. Bizalmas rendőrségi forrásokból a Külügyminisztérium már május legelején értesült arról, hogy a horvát állam megalakulása egy éves évfordulója tiszteletére rendezett ünnepségek alatt „A zsidók és görögkeleti vallású szerbek üldözése némileg enyhült, bár az ünnepségek ideje alatt mintegy százezer embert vettek őrizetbe. Bizalmas értesüléseim szerint a jelenlegi horvát területen mintegy százötvenezer embert öltek meg, javarészt zsidókat és görögkeleti vallású szerbeket.”⁶⁶

A szlovákiai deportáltak sorsa a halál, ezt már 1942 tavaszán jól tudták Budapesten. A kormány illetékeseinek, élükön Kállay Miklóssal, ebben a helyzetben két fő törekvése volt: I.) hogy a magyar állampolgárságukat igazolni tudó zsidóknak legalább a vagyonát átmentsék Magyarországra; II.) hogy megakadályozzák a szlovák zsidók tömeges szökését az országba. Kállay Miklós, aki a miniszterelnöki poszt mellett a külügyminiszteri tárca birtokosa is volt, május közepén azzal fordult a Belügyminisztériumhoz, hogy információi szerint a Szlovákiában élő zsidók könnyen jutnak magyar községi illetőségi bizonyítványhoz, ezzel pedig már jogosan kérhetnek magyar útlevelet. Kállay szerint: „Feltűnő dolog, hogy magyarországi községek egyre-másra állítanak ki illetőségi bizonyítványokat olyan zsidók részére, akik már hosszú évek óta Csehszlovákia, illetve Szlovákia területén élnek, esetleg ott már állampolgárságot szereztek, s akiknek eszük ágában sem volna Magyarországra visszatérni, ha nem fenyegetné őket a deportálás veszélye.” Kállay felkérte a belügyi illetékeseket, hassanak oda, hogy az illetékes alispánok nehezsítsék meg az ilyen igazolványok kiadását.⁶⁷ Kállay bizonyára tudta, hogy nem csak törvénytelen, amire a Belügyminisztériumot utasítja, de egyben halálos veszélynek teszi ki még azokat a szlovákiai zsidókat is, akik egyébként jogosan kérhették volna magyarországi illetőségük elismerését. Azt egyébként példák tucatjaival lehet igazolni, hogy az egyes városok, falvak képviselő testületei a telekkönyvek, adónyilvántartások stb. tüzetes áttanulmányozása, és csakis egyértelmű bizonyítékok alapján adtak ki ilyen községi illetőségi bizonyítványt.

⁶⁴ OL K 70 2/b-1943.-4508/7. Lieber Sámuel kérvénye.

⁶⁵ OL K 70 2/b-1942.-3732- 5954-1942. (április 29.) Kuhl Lajos számjeltávirata a Külügyminisztériumba.

⁶⁶ OL K 64. A m. kir. Rendőrség csáktornyai kirendeltsége 39/1-1942. (május 1.) jelentése a rendőrség Főkapitányának.

⁶⁷ OL K 149 (Belügyminisztérium rezervált i.) 581 res/10-1942. (május 15.) Kállay Miklós átírata a BM VII. (közbiztonsági) osztálynak.

A Belügyminisztériumban pedig, mint azt Bálint József (Dunaszerdahely, 1866.) és egyik leánya, Bálint Erzsébet (Nezsider, 1902.) ügye is bizonyítja, zsidók (korabeli szóhasználat szerint: zsidó fajúk vagy zsidó származásúak) magyar állampolgárságát csak nagyon ritka esetekben ismerték el. Bálint Lilly, német állampolgár, 1942-ben (szerencséjére) már stockholmi lakos, Matuska Péternél érdeklődött, hogy édesapja állampolgársági ügyét elintézték-e már a BM-ben. Mint a stockholmi magyar követnek a bécsi magyar főkonzulátushoz május 7-én intézett leveléből kiderül, B. Lilly tudta, hogy apját és nővérét Bécsből a Lengyel Főkormányzóság területére deportálták. A belügyi illetékesek csak május 29-én válaszoltak Matuskának. Közölték vele, hogy Bálint József és Erzsébet állampolgárságát a Belügyminisztérium nem ismerte el. A döntésről március 18-án értesítették Bálint Józsefet, „... de nevezett az iratai átvétele végett mindmáig nem jelentkezett.”⁶⁸ Hozzátehetjük: az auschwitzi német illetékesek bizonyára nem adtak volna engedélyt Bálint Józsefnek arra, hogy a magyar BM elutasító végzésének és egyéb iratai átvételének céljából Bécsbe utazzon...

1942 március végén a budapesti szlovák követség hivatalos jegyzékben („note verbale”) kérte, hogy a szlovák útlevelel rendelkező, Magyarországra szökött zsidókat a magyar hatóságok adják ki Szlovákiának. A Külügyminisztérium csak május 2-án tájékoztatta a BM-et, személyesen Pásztóy Ámont, a BM VII. (közbiztonsági) osztályának vezetőjét a szlovák jegyzékről. Mint azt az illetékes követségi tanácsos, Vladár Ervin megjegyezte, valószínűleg a szlovák illetékesek sem gondoltak tulajdonképpeni kiadatásra, „mert akkor hivatkozniuk kellett volna a kiadatási szerződésre, és közölni kellett volna az elfogató parancsot, tényállás leírását, a szlovák btk. idevonatkozó paragrafusait stb.”⁶⁹ Természetesen e legalista jogászkodásnak a tényleges gyakorlathoz nem sok köze volt, hiszen a magyar hatóságok sem szerették volna, ha hazánkat akadálytalanul előzönlük a deportálás elől menekülő szlovákiai (felvidéki) zsidók. Április 10-én e tárgykörben a Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium illetékesei tárcaközi értekezletet tartottak a HM 19. osztályán.⁷⁰ A tömegesen beszivárgó szlovák zsidókkal kapcsolatban az értekezletről készül feljegyzés szerint mind a Külügyminisztérium, mind a Miniszterelnökség „részéről az a kívánság merült fel, hogy ez a beözönlés minden rendelkezésre álló eszközzel megakadályoztassék és ebből a célból a fokozott határellenőrzés iránt hatékony intézkedés tétessék.” A HM illetékesei közölték, hogy Bartha Károly honvédelmi miniszter a határőrizeti szervek létszámának emelését elutasította, a határ őrzését létszámemeléssel amúgy sem lehet eredményesen biztosítani. Ezért hatpontos akcióttervet javasoltak, melyben szerepelt a zsidók, valamint minden idegen fokozottabb ellenőrzése a határkörzetben, az elfogottak azonnali átadása a szlovák hatóságoknak, és a határvadász alakulatok fegyverhasználati jogának a szigorítása is. Érdekes, hogy a Belügyminisztérium illetékeseit erre az értekezletre nem hívták meg, a javaslatokról is csak átiratban értesítették.⁷¹ Pásztóy időközben saját hatáskörében április 15-én „szigorúan bizalmas” rendeletben utasította az összes I. fokú rendőrhatóságot, hogy a „nem kívánatos elemek (zsidók)” beszivárgását akadályozzák meg, és rendszeresen tartanak idegenrendészeti razziákat és az elfogott zsidókat adják át a szlovák „határszervek-

⁶⁸ OL K 101 1942-37-972-Bálint József állampolgársági ügye.

⁶⁹ OL K 149 BM res. 416. res/10. 1942. (május 2.) A Külügyminisztérium a Belügyminiszternek.

⁷⁰ A HM-ben az I. Földi főcsoportfőnök (1942-ben ezt a posztot Schindler Szilárd vezérezredes töltötte be) alá tartozott a 19. osztály. Ennek ügykörébe tartoztak a határszolgálati ügyek, az osztály vezetője 1942-ben Benda Antal ezredes volt.

⁷¹ OL K 149 BM.

nek.⁷² Itt kell utalnunk arra, hogy a szlovák hatóságok álláspontja a Magyarországra zsidókkal kapcsolatban júliusban változott meg. Azokat a zsidókat, akik az országból elszöktek, illetve akiket maguk a hatóságok deportáltak, automatikusan megfosztották állampolgárságuktól.⁷³

Valószínűleg a Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium és a Külügyminisztérium harmonikus együttműködésének volt köszönhető a Szlovákiával szemben áprilisban bevezetett vízumszigorítási rendelet is. Ennek eredményeit április végén a felvidéki pártszervező körúton járó Esterházy János pártelnöknek is keserűen panaszolták magyar hívei. Sokan úgy tudták, hogy arra „érdemtelen tótok és németek, sőt zsidók is megszerzik a magyar vízumot,” míg a rendes magyar emberek képtelenek hozzájutni – jelentette Kuhl Lajos. A magyar követ az ilyen kijelentéseket pusztán az elkeseredésnek tulajdonította, de úgy vélte, mégsem lehet mellettük szó nélkül elmenni.⁷⁴

Április 11-én Kuhl Lajos már azt jelentette Pozsonyból, hogy a szlovák illetékesek az internáló táborokból minden olyan zsidót szabadlábba helyeznek, aki után a magyar követség érdeklődik. Az ilyen személyeket pusztán attól, hogy ügyük iránt magyar illetékesek érdeklődést mutatnak, azonnal magyar állampolgárnak tekintik. Kuhl külön is felhívta a figyelmet arra, hogy: „... a követség intervenciója folytán elbocsátott zsidókat a lehető legrövidebb időn belül ki fogják utasítani, mert nem képzelhető el, hogy miközben saját zsidáikat (sic!) kitelepítik, a külföldi állampolgárságú zsidókat megtűrik.”⁷⁵ A Belügyminisztériumtól Kuhlhoz eljutott információk szerint 1942 március–júniusban „számos szlovákiai zsidó” kérvényezte magyar állampolgársága elismerését. A kérvényezők közül többeket időközben internáltak és rövidesen deportálni fogják őket. Kuhl június 10-én számjeltáviratban érdeklődött, hogy mivel a Belügyminisztérium ezeknek az embereknek nem válaszolt, a döntés bevárása nélkül is interveniálhat-e. Ugyanakkor sietett ismételtlen figyelmeztetni a budapesti illetéseket: ha közbelép, az mindenképpen azzal a következménnyel jár, hogy az illetőt magyar állampolgárnak tekintik, és mint zsidót Magyarországra kitoloncolják. Kállay válasza egyértelmű volt: „külön konkrét ügyben adott utasítás” nélkül olyan zsidók ügyében Kuhl nem interveniálhat, akiknek az állampolgárságát a Belügyminisztérium még nem ismerte el.⁷⁶

A Szlovákiából átszökött és elfogott zsidókat internáló táborokba zárták. Nyilvánvalóan sokan érdeklődhettek a Külügyminisztériumban is, hogy hol raboskodnak rokonaik, ismerőseik, ezért kért felvilágosítást Kállay Miklós a Belügyminisztériumtól az internáló táborokról. A Belügyminisztérium május 11-én küldött válaszában pontosan felsorolta, hol találhatók Magyarország területén internáló táborok, illetve kiegészítő toloncházak. Az összesítésben 6 toloncház, és négy internáló tábor szerepel.⁷⁷

⁷² OL K 149 BM 187/res. 1942. (április 15.) VII. c. sz. rendelete.

⁷³ OL K 149 Belügyminisztérium rezervált i. 1942-8-6162-KÜM 853/10-res.-1942. (július 15.) a KÜM átírtára a BM-nek. A tájékoztatást Vladár Árpád írta alá, és személyesen Pásztóy Ámonnak címezte.

⁷⁴ OL K 63 1942-65-71/pol.-1942. (április 30.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

⁷⁵ OL K 149 Belügyminisztérium rezervált i. 1942-8-6162-Másolat a 153/biz. 1942. (április 11.) sz. jelentésről, Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

⁷⁶ OL K 70 2/b-1942-VIII c./8.-6277-1942. (június 10.) Kuhl számjeltávirata a Külügyminisztériumnak.

⁷⁷ Eredeti számsorrendben: 1. Budapesti rendőrfőkapitányság fogháza és toloncháza, 2. Kolozsváron a rendőrség toloncháza, 3. Kistarcsán kiegészítő toloncház, 4. Nagykanizsán, 5. Garanyban, 6. Ricsén ua. 7. Nagykanizsán internáló tábor, 8. Szabadkán-, Topolyán és Sárváron szintén internáló tábor volt. Pásztóy Ámon, a jelentés aláírója még azt is közölte, hogy a sárvári internáló táborban kizárólag délvidéki dobrovoljácok és csetnikek, valamint családtagjaik vannak. OL K 63 1942-27/7.-BM 12.649/1942. (május 11.) VII. res. jelentése a külügyminiszternek.

Zsidómentőkről, főleg zsidómentő papokról viszonylag ritkán szólnak a magyar külügyi források. Ezért is értékes Puskás István zólyomi evangélikus lelkész esete, akiről április 10-én jelentette Kuhl Lajos, hogy a Grenzbote c. német nyelvű újság denuncáló cikke nyomán a szlovák hatóságok internálták. Puskás érdekében Kuhl nem javasolt azonnali közbenjárást, mert a lelkész valóban „tömegesen” keresztelt meg zsidókat. Úgy vélte, meg kellene várni, amíg a Grenzbote-cikk hullámai elülnek, és később Esterházy János, a Magyar Párt elnöke esetleg Sano Mach szlovák belügyminiszternél megpróbálhatná elérni Puskás szabadon bocsátását.⁷⁸ Esterházy János egyébként áprilisban, amikor már közel egy hónapja folyt a szlovákiai zsidók deportálása, két ízben is tárgyalt Mach belügyminiszterrel. 15-én tiltakozott, mert a Magyar Párt több vidéki helyiségét bezárták, egyes zsupánok pedig a párt tagjainak névjegyzékét követelik, és fölvetette a párt napközi otthonainak ügyét is. Kilenc nappal később a magyar nyelvű lapok a pártszervek és a szeretetház ügyét tárták a szlovák belügyminiszter elé. Május 8-án a cenzúráról és egyes személyi ügyekről beszéltek. A szlovákiai zsidók deportálását a Magyar Párt vezetője nem hozta szóba a belügyminiszter előtt.⁷⁹ Puskás István ügyét csak május 8-i találkozásukon említette, mire Mach megígérte, hogy a magyar evangélikus lelkészt a le-tartóztatásától számított három hónap elteltével, tehát június 22-én szabadlábra helyezik, de három hónapig bűnhődni kell.⁸⁰ Puskás István szabadon bocsátása ügyében Mach belügyminiszter végül csak július 6-án, Esterházy János ismételt sürgetésére, és a lelkész betegségére való tekintettel intézkedett.⁸¹

Érdekes, hogy Romániában ugyanezért a „bűnért”, vagyis zsidók megkeresztelésért csak egyhavi elzárásra ítélték Tarnóczi Lajos aradi református lelkészt, de még az igen enyhe ítélet végrehajtását is felfüggesztették 15 hónapra. Az esetről jelentést tevő aradi konzul a per érdekességeként említette, hogy a zsidók megkeresztelését általában megtiltó román törvényt „dogmatikai alapon” bírálta a bíróság előtt Tarnóczi egyik mentőtanúja, Magieru aradi görög-keleti püspök.⁸² Talán itt érdemes megemlíteni, hogy miközben, még áprilisban, a szlovák püspökök antijudaista–antiszemita retorikával megfogalmazott körlevélben próbálták meg, elsősorban és főleg a konvertita zsidók védelmére kelni,⁸³ Mgr. Saliège toulousei érsek augusztus 23-án bátor, humanista zsidóvédő körlevelet bocsátott ki. Ebben a keresztények kötelességének nevezte, hogy ne feledkezzenek meg róla: a zsidók az emberi nem részei, testvéreink, és határozottan tiltakozott az ellen a brutális bánásmód ellen, amely zsidó nők, férfiak, apák és anyák sorsa volt. Több más

⁷⁸ OL K 63 1942-65 (Szlovákia) 61/pol.-1942. (április 10.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak. Kuhl jelentésében, Puskás István feleségétől szerzett információk alapján részben cáfolta a *Grenzbote* állításait. Maga is „tagadhatatlanul helytelen, sőt megengedhetetlen” eljárásnak nevezte, amit Puskás művelt, de leszögezte, hogy csak mintegy 150 zsidót keresztelt meg, és fejenként nem 2-3000, hanem 2-300 koronáért. Az összegyetek pedig nem magának, hanem egyházának gyűjtötte.

⁷⁹ OL K 63 1942-65-63/pol.-1942. (április 15.), 68/pol.-1942. (április 24.) és 82/pol.-1942. (május 9.) Kuhl Lajos jelentései Kállay Miklósnak.

⁸⁰ OL K 63 1942-65-83/pol.-1942. (május 9.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

⁸¹ OL K 63 1942-65-114/pol.-1942. (július 10.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak. Október 23-án Esterházy János, újabb személyes találkozójuk alkalmával elérte, hogy Mach szabadlábra helyeztesse Illaváról Sedivy László nyitrai református papot, aki szintén zsidókat keresztelt. Uo.186/pol. 1942. (október 24.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

⁸² OL K 63 1942-27/7-196/biz.-1942. (május 12.) aradi konzul jelentése Kállay Miklósnak.

⁸³ A szlovák püspökök körlevelét az *Osservatore Romano*, a Vatikán hivatalos lapja csak 1943 júniusában hozta nyilvánosságra. Erről l. *Karsai*, Holokauszt, 171–172. o. Budapestre, a Dísz térre ennek szövegét már egy évvel korábban, 1942. május 1-jén elküldte Pozsonyból Kuhl nagykövét. OL K 63 1942-65-73/pol.-1942. (május 1.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

francia katolikus püspök és érsek is tiltakozott ekkoriban a zsidók deportálása ellen, ami jelentős figyelmet keltett Budapesten is.⁸⁴ Csak októberben jutott a Vichy-i magyar követ birtokába Lyon érseke, Gerlier bíboros hasonló tartalmú pásztorlevele, amelyet sietett is Budapestre továbbítani. Személyes találkozásuk során a bíboros elmondta, hogy pásztorlevele kiadásával nem volt szándékában az államfőnek nehézséget okozni, ellenkezőleg, tudta, hogy Pétain marsall ugyanúgy gondolkodik, mint ő. E pásztorlevéllel is segíteni akart a marsallnak, hogy a rá nehezedő nyomásnak könnyebben tudjon ellenállni. Gerlier arról is tájékoztatta a magyar követet, hogy még az éles antiszemitákban is rokonszenvet váltott ki a zsidóság szenvedése.⁸⁵ Talán Horthy Miklós kormányzó is előbb szánta volna el magát a deportálások leállítására, ha a magyar katolikus püspöki kar, élén Serédi Jusztinián hercegprímással, a francia katolikus hierarchiához hasonlóan keményen fellépett volna a zsidók védelmében 1944 tavaszán–nyarán.

Romániából a magyar nemzetiségűek üldözésével kapcsolatos diplomáciai jelentésekben gyakran emlegették a zsidókat is. Amikor 1942 áprilisában Brassóban falragaszokon jelentkezésre szólították föl az 1916–1919-es korosztályú magyar nemzetiségűeket, Sztankay Zoltán konzul erről azonnal jelentést küldött Budapestre. Mint megjegyezte, csak magyar nemzetiségűeket szólítottak föl jelentkezésre, ezzel meg akarják őket alázni, másodrendű állampolgárrá degradálták a magyarokat. Nyomatékol mind ehhez hozzáfűzte: „A zsidók mosolyogva mondják: »Ugye megmondtuk, hogy Ti fogtok következni!«”⁸⁶ Sztankay félelme alaptalan volt: mind a román, mind a magyar illetékesek jól tudták, hogy ha Észak-Erdélyben a román, illetve Dél-Erdélyben a magyar nemzetiségűek ellen bármit elkövetnek, a másik országban a nemzetiségeiken torolják meg a jogsértést, és azonnal panasza ra mennek Berlinbe és Rómába. A kölcsönös megtorlásokra jó példa az egyik kolozsvári pénzintézet, a Banca Centrala Bozac nevű román igazgatójának letartóztatása, aki a magyar illetékesek szerint két zsidóval, Blummal és Ecksteinnel összefogva 15 000 pengős „valutasíbolást” követett el. Amikor Bozac letartóztatásáról Bukarestben értesültek, retorzióképpen azonnal letartóztatták két dél-erdélyi magyar pénzintézet vezetőjét.⁸⁷

Június végén, amikor Dél-Erdélyben a magyarok körében nagyarányú gabonarekvirálások kezdődtek, a bukaresti magyar követség igen erélyes hangon tiltakozott. Dittler német követségi titkár, a bukaresti német követség magyar referense előtt Vladár többek között kifejtette: „semmilyen jogcímen sem tudjuk akceptálni, hogy a [román] kormány – megkülönböztetően csak a mi népünkkel szemben – ilyen kivételes rendszabályokat alkalmazzon, minőket eddig csak a zsidókkal szemben léptettek életbe, mert ha ma elvehetik az élelmiszerkészletét a magyaroknak, azon a címen, hogy ez kell a román menekülteknek, holnap ugyanerre a célra elveszik a ruhánkat, s e folyamatnak nincsen vége.”⁸⁸

⁸⁴ OL K 63 1942-11/1-Vid.134/pol.-1942. (szeptember 14.) jelentése Kállay Miklósnak. A francia püspökök és érsekek tiltakozó akciójáról: *Karsai*, Holokauszt, 144–145. o.

⁸⁵ OL K 63 1942-11/7.-7477.-Vid.-146/pol. 1942. (október 13.) jelentése Kállay Miklósnak. Gerlier elmondta a követnek, hogy: „Francia csendőrök jöttek el hozzám, hogy elmondják miszerint képtelenek ilyen embertelen és a francia szellemmel ellenkező intézkedések végrehajtására.”

⁸⁶ OL K 99 1942-10-225. Másolat a 129/pol.-1942. (április 10.) Sztankay Zoltán jelentéséről a Külügyminisztériumnak.

⁸⁷ OL K 99-1942-392/biz.-3998/pol.-1942. (június 25.) A Külügyminisztérium tájékoztató levele Máriaassy Zoltán római magyar követnek.

⁸⁸ OL K 63 1942-27-168/pol.-1942. (június 20.) Vladár jelentése Kállay Miklósnak.

Mai ismereteink szerint is meglepően pontos információkat közölt a londoni Sunday Times, ankarai tudósítója tollából április végén. (Más kérdés az, hogy egy ilyen jelentés valóság tartalmát csak az tudta akkor és ott, vagyis Budapesten 1942 áprilisában megfelelően értékelni, aki az európai zsidóüldözésekről szóló magyar diplomáciai jelentések zömét ismerte.) Antonescu belpolitikai nehézségeiről írva a romániai új rend „vívmányai” között említette 150 000 zsidó koncentrációs táborba zárását és 125 000 zsidó kivégzését. Minderről a lisszaboni magyar követség sajtóelőadója, dr. Sima László számolt be, jelentését pedig követte, Wodianer Andor továbbította Budapestre.⁸⁹ Május elején viszont a brassói magyar konzul már arról számolt be, hogy a románok kezdenek elhidegülni a németektől. Ennek egyik jele, hogy „... egyre több elnézést, türelmet, sőt barátságot mutatnak a zsidók iránt.” – írta Sztankay Zoltán, aki egyébként magyarázatot is adott a megváltozott román zsidópolitikára: „Kétségtelen, hogy a zsidókkal való hirtelen támadt barátkozással is angol rokonszenvüket akarják fitogtatni, és esélyeiket akarják egy angol-szász (sic!) győzelem esetére javítani.”⁹⁰

Spányi Mórió Prágából májusban jelentette először, hogy a „zsidókérdéssel szemben lényegesen megváltozott” a német „hatósági praxis”.⁹¹ Vagyis kíméletlenül hozzáláttak a Cseh–Morva Protektorátus zsidótlanításához is. Spányi egy másik jelentésében, elárulva, hogy alapjában véve egyetért a Protektorátusban alkalmazott zsidópolitikával, úgy fogalmazott, hogy itt „... a zsidókérdés a folytatólagos nagyszabású kitelepítések és egyéb, tárgyba vágó hasznos intézkedések következtében rövidesen megoldást nyer...”⁹²

Magyar belügyi hírszerzők 1942 júniusában „magasabb német körökből” származó információkra hivatkozva azt jelentették (e jelentés egy példánya is eljutott a Külügyminisztériumba): „... olyan terv van készülöben, hogy a keleti fronton huzamosabban működött csapatokat, akik már hozzászoktak nemcsak a fronton, hanem a mögöttes részben is a zsidók és más orosz lakosság tömeggyilkolásához és a magántulajdon és a jog nem tiszteletében már többé-kevésbé teljesen eldurvultak, nem is fogják a háború végén hazahozni.”⁹³ A Führer izzó gyűlölettel beszél a zsidók vezetete bolsevistákról, az SS és a Wehrmacht katonái pedig tömegesen gyilkolják a megszállt szovjet területeken a zsidókat és az oroszokat, ukránokat stb., ezt is nagyon pontosan tudták az illetékesek Budapesten.

Pozsonyban is megpróbálták kihasználni ekkoriban, hogy Budapestenél jóval radikálisabb zsidópolitikát folytatnak. A Honvéd Vezérkar Főnökéhez eljutott bizalmas információk szerint a Hlinka-gárda egyik vezetőjének elnöklete alatt szűk körű értekezlet tartottak. Ennek fő témája az volt, hogyan lehetne a szlovák zsidók Magyarországra szökését kihasználni például azzal, hogy Berlin tudtára adják: a magyar hatóságok „igen nagy kíméletben” részesítik a szökevényeket.⁹⁴

A magyar diplomáciai karon belül természetesen jó volt az információ-áramlás. Jungerth-Arnóthy Mihály szófiai magyar követ 1942 június végén egyik jelentésében

⁸⁹ OL K 63 26. (Portugália) n46/pol-1942. (április 26.) Wodianer Andor jelentése Kállay Miklósnak.

⁹⁰ OL K 63 1942-27/1. tétel (Románia) Általános kül-és belpolitika 1-76/pol-1942. (május 8.) Sztankay Zoltán jelentése Kállay Miklósnak. A konzul egyik konkrét példája szerint horogkereszt-letépcsért egy zsidó „csak” két hónapot kapott, és az ítélethirdetés után az államügyész maga mondta az elítéltnak, hogy legközelebb ő tépi le a horogkeresztet.

⁹¹ OL K 7 2/b-148/res.-1942. (május 20.) Spányi Mórió jelentése Kállay Miklósnak.

⁹² OL K 63 7. (Csehszlovákia) 37/pol. 1942. (május 20.) Spányi Mórió jelentése Kállay Miklósnak.

⁹³ OL K 63 1942-21-BM-VII. res. 14.496. sz. jelentése a KÜM-nek, 1942. június 8.

⁹⁴ OL K 149 BM 13.490-VII. res. átirata a KÜM-nek, csatolva másolatban a HM Vkf. 18.757/el. 2.-1942. (június 14.) házijelentése.

azt jósolta, hogy előbb, vagy utóbb Bulgáriában is úgy rendezik a zsidókérdést, mint Szlovákiában és Horvátországban. Ennek pedig a fő oka Jungerth szerint az, hogy a bolgár kormány tagjai úgy vélik: „... ha Bulgária már nem küzd a harc téren, legalább minden másban próbáljon kedvében járni a tengelyhatalmaknak, és az új Európa szellemében eljárni.”⁹⁵ Az „új Európa” másik részén, a Protektorátusban élő magyar állampolgárságú zsidókat a náci illetékesek, mint maguk hangsúlyozták Spányi Márió prágai magyar főkonzul előtt, „különös előzékenységből” és „kivételesen” nem deportálták. Annak ellenére sem, hogy a zsidók kitelepítése („Entjudung des Protektorates”) fokozott ütemben és erőteljesen folyt. Spányi jelentésében külön kiemelte, hogy a deportáló hatóságok képviselői többször is hangsúlyozták előtte: „... a nemzeti szocialista állam a zsidókat (állampolgárságukra való tekintet nélkül) első számú ellenségnek tekintik (Staatsfeind Nr. 1).”⁹⁶

Július közepétől, mint fentebb már említettük, a szlovák hatóságok megfosztották állampolgárságuktól a deportált és a külföldre szökött állampolgáraikat. Erre hivatkozva többé már nem voltak hajlandók átvenni a Magyarországon elfogott és kitoloncolásra a határra szállított szlovák zsidókat. Kuhl Lajos pozsonyi követ jelentéséből kiderül, a Szlovákiából menekülő zsidók tudták, hogy ha átjutnak a határon, elveszítik állampolgárságukat, de ennek tulajdonképpen még örültek is: „Megvan tehát az indokolt reményük arra, hogy Magyarországon nem esik nagyobb bántódásuk, legfeljebb internáló táborba szállítják őket, de életüket minden esetre megmentik.”⁹⁷

1938–1942 között a magyar illetékesek már bőséges tapasztalatokat szereztek a stróman (Aladár) rendszerrel kapcsolatban. A jogfosztó, a zsidók elszegényítését, kifosztását célzó törvények és rendeletek Bulgáriában is a korrupció széleskörű elterjedéséhez vezettek, mint arról Jungerth-Arnóthy Mihály egyik jelentése tanúskodik. Augusztus elején jelentette a szófiai magyar követ, hogy egymás után több tekintélyes politikus, gazdasági vezetőt tartóztatott le a rendőrség a „zsidóvagyon konfiskálásval kapcsolatban”. A vádlottak padjára került bankvezér, országgyűlési képviselő, volt miniszter és még sokan mások. A vád az volt ellenük, hogy főleg külföldre menekült gazdag zsidóktól vettek át részvényt papírokat. A letartóztatottokról Jungerth-Arnóthy óvatosan megjegyezte jelentése végén, hogy ellenzéki beállítottságúak, vagy legalább is a jelenlegi kormány valamely erős személyiségének „ellenlábasai.” Nem lehetetlen tehát, hogy a strómanság vádja csak ürügy volt a politikai leszámolásra, érzékeltette a szófiai magyar nagykövet.⁹⁸

Ennél a jelentésnél nagyobb figyelmet kelthetett a Dísz téren Van der Venne bécsi sajtószemléje, amelyben a Völkischer Beobachter ezúttal kivételesen a szlovák zsidópolitikát bíráló cikkét ismertette. A náci pártlap pozsonyi tudósítója éles bírálatban részesítette a szlovák illetékeseket, akiket a gazdag és befolyásos zsidók részint megvesztegettek, részint kapcsolataikkal elérték, hogy mentesítsék őket a deportálás alól. A cikk szerint a zsidók „evakuálása” csak a „vagyonatlan és összeköttetésekkel nem rendelkező zsidókra terjedt ki.”⁹⁹

Arról, hogy Szerbia, és a Cseh–Morva-Protektorátus „zsidómentessé” (Judenfrei) vált, 1942 folyamán sorozatosan érkeztek jelentések a Dísz térre. Augusztus közepén Bartók

⁹⁵ OL K 63 5. tétel. (Bulgária) 64/pol. 1942. (június 30.) Jungerth-Arnóthy Mihály jelentése Kállay Miklósnak.

⁹⁶ OL K 70 2/b-1942- 198/rcs.-1942. (július 4.) Spányi Márió jelentése Kállay Miklósnak.

⁹⁷ OL K 63 65-116/pol.-1942. (július 15.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

⁹⁸ OL K 63 1942-5-78/pol.-1942. (augusztus 4.) Jungerth-Arnóthy Mihály jelentése Kállay Miklósnak.

⁹⁹ OL K 63 1942-20-81/pol-1942. (augusztus 13.) Van der Venne Andor jelentése Kállay Miklósnak.

László, a zágrábi követség ideiglenes ügyvivője már arról küldött jelentést, hogy a horvát fővárosból az utolsó zsidókat, aggokat, betegeket, nőket is elszállították – Lublinba. A deportálás ellen, Bartók információi szerint hiába tiltakoztak az „olaszok” és a zágrábi érsek is.¹⁰⁰ Ekkor már nem volt olyan naiv lélek a magyar Külügyminisztériumban, aki azt gondolta volna, hogy a németek majd gondos orvosi ellátásban részesítik a beteg horvát zsidókat, az aggokat pedig Lublin(Majdanek)ben kényelmesen berendezett öregek otthonában fogják elhelyezni.

A Dísz téren abból a jelentésből is sokat megérthettek, amelyet Pozsonyból Valter ideiglenes ügyvivő küldött augusztus 21-én. Ebből kiderül, hogy a szlovák frontkatonák egyre nagyobb elkeseredéssel figyelik a Hlinka-gárdisták otthoni garázdálkodását, mert „hervadni látják azon reményeiket”, hogy a deportált zsidók vagyonából majd harctéri érdemeik szerint fognak részesülni.¹⁰¹ Itt is hullarablók viszálját láthatták a Dísz térről: a deportált zsidók vagyonán „nyugodtan” veszekedhettek a katonák a Hlinka-gárdistákkal, hiszen ők is jól tudták, hogy az ingóságok és ingatlanok deportált zsidó tulajdonosai soha nem fognak visszatérni.

A náci által megszállt nyugat-európai területeken, mint azt fentebb már az amszterdami magyar főkonzul jelentéséből is látható volt, a magyar kormány általában védeni igyekezett a magyar állampolgárságú zsidók életét, de főleg vagyonát.¹⁰² E zsidóvédő politika alapelvét szeptember elején a berlini¹⁰³ magyar követséghez intézett átiratában Kállay Miklós ismételtelen leszögezte: „Ami a nyugati megszállt területeken lévő zsidók internálását illeti, a m. kir. kormány ragaszkodik ahhoz a jogához, hogy a kétségtelen magyar állampolgárságú zsidókat az internálás alól mentesíthesse... Azokat a személyeket illetőleg, akiknek a hazatérését engedélyezzük, az internálás és a keleti területekre való elszállítás feltétlenül mellőzendő.” Ehhez magyarázatul, mintegy védekezve a várható német szemrehányásokkal szemben, a kormányfő még hozzáfűzte: „Az ezeken a területeken lakó magyar állampolgárságú zsidókkal való elbánás tekintetében a magyar kormány igényt tart a legtöbb kedvezmény (sic!) elvének alkalmazására és mindazoknak a könnyítéseknek és kedvezményeknek alkalmazását kívánja, amelyeket a Hármaskor Hatalmi Egyezmény tagállamainak, avagy az ahhoz csatlakozott államoknak zsidó fajú polgárai a területeken élveznek.” A magyar állampolgárságú zsidó vagyonokkal kapcsolatban pedig határozottan leszögezte a magyar kormányfő, hogy ezek „a magyar nemzeti vagyonnak képezik részét.”

A szakirodalomban máig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, hogy 1942 szeptemberében–októberében végül is milyen kül- és belpolitikai okok miatt nem kezdték meg az óromán területeken élő zsidók deportálását.¹⁰⁴ E kérdéskörrel kapcsolatban érdekes adalék lehet, hogy a bukaresti magyar követség, Nagy Lászlóhoz eljutott információk szerint az általa „Országos Zsidóközpont”-nak nevezett statisztikája 274 000, Romániában

¹⁰⁰ OL K 63 1942-67. tétel (Horvátország) 92/pol.-1942. (augusztus 14.) Bartók László jelentése Kállay Miklósnak.

¹⁰¹ OL K 63 1942-65-136/pol.-1942. (augusztus 21.) Walter Emil jelentése Kállay Miklósnak.

¹⁰² Erről részletesen l. *Karsai László: Magyar zsidók sorsa Nyugat-Európában 1942–1943-ban.* In: *Fischer Ferenc – Majoros István – Vonyó József* (szerk.): *Magyarország a (nagy)hatalmak cröterében.* Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Pécs, 2000. 343–366. o.

¹⁰³ OL K 70 1942-1943-4/f-KÜM 4312/1942. (augusztus 29.) Kállay Miklós átirata a berlini magyar követségnek.

¹⁰⁴ Erről legújabbán l. *Ansel, Jean: The Suspension of the Plan to Deport Romanian Jews to Poland in September-October 1942 and the Transylvanian Issue.* Kézirat, 2004. 42. o.

élő zsidót mutatott ki. Nagy László még arról is tudomást szerzett, hogy a Bukarester Tageblatt augusztus 8-i számában írt a romániai zsidók tervbe vett deportálásáról. Nagy „érdekes”-nek nevezte, hogy erről a román nyelvű lapok egy szót sem írtak, „sőt a román kormány szemrehányásokat is tett a német lapnak, hogy indiszkréciót követett el cikkével, nyilvánosságra hozva a kormány még titkolt terveit.”¹⁰⁵ Szeptember elején még Tuka is úgy tudta, hogy Magyarország előbb-utóbb kénytelen lesz a zsidókérdést ugyanúgy megoldani, mint az Szlovákiában történt. „Előbb Románia fogja ezt megcselekedni... s utána jön Magyarország.” – idézte a szlovák miniszterelnök szavait Kuhl követ.¹⁰⁶

Klein Ignácot és családtagjait szeptember 21-én deportálták a hollandiai westerborki zsidó gyűjtőtáborból. A berlini magyar követségnek címzett levelére a feladasi helyként a következőt írta: „Robogó vonaton Keletnémetország (sic!) felé, 1942. szeptember 22.” Információi szerint szeptember 16-ról 17-re virradó éjjel valamennyi Hollandiában lakó magyar zsidót a rendőrségre vitték, „ügyszólván minden nélkül.” A rendőrségről került egész családjával, (köztük 3 éves Maurits fiával és 16 éves Karolina-Fanny leányával) a westerborki gyűjtőtáborba. Innen, mert nem volt nála érvényes útlevele, deportálták őket. Útlevelét egyébként még július 20-án meghosszabbításra elküldte az amszterdami magyar követségnek,¹⁰⁷ de még augusztus 28-án is csak azt a választ kapta, hogy a képviselet iratanyagát becsomagolták, és majd Brüsszelből fog választ kapni. Sztójayhoz a vonatból kidobott levél napokon belül eljuthatott, mert október 9-én azzal a kérdéssel továbbította Budapestre Klein Ignác kérvényét, hogy az illetékeseknél közbenjárjon-e. Annak ellenére, hogy Klein Ignác levelében világosan megírta, hogy súlyos beteg,¹⁰⁸ a Külügyminisztériumból csak október 22-én írtak át a Belügyminisztériumba, „szíves állásfoglalást” kérve.¹⁰⁹ Klein Ignác leveléből világosan kiderült, hogy 1942-ig érvényes útlevele volt, tehát magyar állampolgár volt ő is, családtagjai is. Az iratokból nem derül ki, hogy a belügyminiszter egyáltalán válaszolt-e az átiratra.

Klein Ignác még csak nem is sejtette, hová deportálják Westerborkból. Többet tudtak Neumann Gyula (izr. 1888.) rokonai, akik október 29-én a brüsszeli főkonzulátushoz írott levelükben megírták: nevezett a hollandiai gyűjtőtáborból „állítólag az auschnitz (sic!) – Németország – gyűjtőtáborba került.” Neumann rokonainak nyilvánvalóan olyasvalaki árulta el a deportáltak célállomásának nevét, aki csak hallotta, de leírva nem látta még az Auschwitz-nevet. A brüsszeli főkonzulátus egyenesen a westerborki lágerparancsnok-sághoz fordult, ahonnan december 4-én azt a választ kapták, hogy Neumann Gyula nincs a táborban. Mintha mi sem történt volna, 1943. március 8-án az amszterdami főkonzulátusnak olyan értelmű értesítést küldtek a Belügyminisztériumból, mely szerint Neumann Gyulának ki lehet állítani hazatérésre jogosító útlevelet. Erről pedig a brüsszeli főkonzulátus március 27-én értesítette Amszterdamban Jäger Arthur főkonzult.¹¹⁰ Neumann Gyula, ha még életben volt, bizonyára örömmel értesült volna Auschwitzban arról, hogy a magyar hivatalok malmi, ha lassan is, de legalább papíron elintézték ügyét.

¹⁰⁵ OL K 63 27-1942-291/pol.-1942. (szeptember 3.) Nagy László jelentése Kállay Miklósnak.

¹⁰⁶ OL K 63 1942-65-142/pol.-1942. (szeptember 4.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

¹⁰⁷ Hollandia megszállása után, 1940-ben a követséget visszaminősítették főkonzulátussá.

¹⁰⁸ Saját bevallása szerint 1941 májusától 1942 márciusáig Eidhovenben kórházban, illetve szanatórium-ban feküdt, ahonnan a német hatóságok küldték haza, fertőzőes tüdőbetegséggel kezelték, a holland törvények értelmében „100 %-os invalidus”-nak tekintik – írta levelében Klein Ignác.

¹⁰⁹ OL K 70 4/f-1942-4704-1942. (október 20.) 11.194/1942. (október 9.) Sztójay jelentése a külügyminiszternek.

¹¹⁰ OL K 85 1943-H302-389. Neumann Gyula.

Szenes István György szövötmunkásnak (izr. 1920.) kivételes szerencséje volt, legalább a magyar hatóságok pozitívan reagáltak hazatérési kérvényére. 1942. január 23-án továbbította a Vichy-i követség hazatérési kérvényét Budapestre, a Belügyminisztériumba. Október 28-án a követség közvetlenül a Belügyminisztériumhoz fordulva sürgette a kérvény elintézését. A belügyminiszter, érdekes módon a honvédelmi miniszter egyetértésével, már szeptember 25-én kelt rendeletével felhatalmazta a Vichy-i követséget, hogy új útlevelet állítson ki Szenes számára. Az állampolgársági ügyekben általában a belügyminiszter saját hatáskörében szokott dönteni, az iratokból nem derül ki, hogy miért volt szükség ebben az esetben a honvédelmi miniszter véleményének kikérésére. Természetesen az sem kizárt, hogy Szenes Istvánnak volt érvényes magyar útlevele, egy katonakorban lévő fiatalemberre pedig várt a zsidó munkaszolgálat.¹¹¹

A magyar döntéshozók is úgy hitték, hogy az antifasiszta koalíció vezetőit komolyan érdeklí az európai zsidók sorsa. Zsidópolitikájuk alakításakor, különösen a világháború harmadik évének őszétől, egyre több náci kollaboráns, vagy náccal szövetséges politikus kezdett azon gondolkodni, hogy a zsidópolitikában engedményeket kellene talán tenni. E politikusok közé tartozott Pierre Laval francia miniszterelnök is, aki 1942 szeptemberében már őszintén aggódott, hogy a náciakat szinte feltétel nélkül kiszolgáló politikájával semmiféle eredményt sem ér el. A különféle engedmények, kényszermunkások toborzása, hajótér átengedése, a francia gyárak németek számára való termelése ellenére nem hajlandók békét kötni Franciaországgal, nem engedik haza a hadifoglyokat sem. Laval pozícióját rontotta az is, hogy 1942-ben, legalábbis Bakach-Besseney György, Vichy-i magyar követ értesülése szerint „erősen exponálta magát a zsidókérdés szigorúbb kezelése mellett,” amit, a francia közvélemény úgy tudta, „Amerika részéről szintén jellegzetesnek tartanak a nemzeti szocialista ideológiának való behódolás szempontjából.” – jelentette a magyar követ.¹¹²

Nem csak Hitler prófétiikus dühvel előadott zsidóellenes kirohanásaira figyelhetek föl a magyar illetékesek. Háttér-információik birtokában bizonyára jól értették, milyen helyzetben lévő zsidókról ír a szélsőjobboldali Új Magyarország c. napilap helyszíni tudósítója Berlinben. „A berlini zsidók igen sápadtak. Halvány viaszszínű az arcuk, mintha már halotti maszkot hordanának, s ha elhaladnak mellettem, szinte zörögni hallok a csontjukat.”¹¹³ Hitler egyébként a berlini sportpalotában szeptember 30-án tartott beszédében egy éven belül egymáron negyedszer is megismételte „zsidógyilkos” jóslatát.¹¹⁴

A Honvéd Vezérkar Főnöke, Szombathelyi Ferenc szeptember végén úgy értesült a romániai „Országos Zsidóközpont” kimutatásából, hogy az idáig pontosan 177 591 zsidót öltek meg a románok, a maradék 272 409 zsidóból pedig harmincezret Transznisztriaába deportáltak.¹¹⁵

¹¹¹ OL K 448 1942-273. Szenes István György. A kérvényezőt január 7-én értesítette a magyar követség, hogy hazatéréséhez német vízumot kell kérnie. Figyelemztették, hogy a kérvények elintézésre 6-8 héti szokatlanul tartani, és hogy „az eredmény kétséges”. Az iratokból nem derül ki, hogy a német hatóságok megadták-e a zsidó Szenes Istvánnak az átutazó vízumot.

¹¹² OL K 63 1942-11/25. tétel (francia-német viszony) 7122-Vid.-144/pol.-1942. (szeptember 24.) Bakach-Besseney György jelentése Kállay Miklósnak.

¹¹³ *Kárász József*: Berlini nyár, 1942. *Új Magyarország*, 1942. szeptember 5.

¹¹⁴ *Küzdelem a sátán ellen*, 464. o. Hitler beszédét Sztójay október 3-i jelentésében kommentálta. L. az 5. sz. jegyzetet.

¹¹⁵ OL K 99 1942-719.-A Külügyminisztérium 6868/1942. (október 2.) tájékoztató levele Máriássy Zoltán római követnek.

A zsidók munkaszolgálatát csak Magyarországon rendelték a Honvédelmi Minisztérium alá. Szlovákiában, Romániában és Bulgáriában is a Belügyminisztérium szervezte meg a zsidók kényszermunkáját. A nem zsidók munkaszolgálatával a magyar diplomaták jelentéseiben viszonylag ritkán találkozunk. Szlovákiában ősszel szervezték meg az „aszociális” elemek külön munkaszolgálatát. Összesen 11 kategóriába osztották azokat, akiket társadalomellenes magatartásuk miatt kényszermunkára vittek. Ide tartoztak például a prostituáltak, a Német Birodalomban vállalt munkáról engedély nélkül hazatértek, az alkoholisták, a törvénytelen gyermekek apái stb. Érdekes, hogy a szlovák rendelet 10. pontja említi azokat a cigányokat, akik nem állnak munkaviszonyban. Kuhl követ megemlítette, az aszociálisok munkaszolgálatáról szóló rendelet kimondta azt is, hogy a cigány munkaszolgálatosokat „lehetőleg” el kell különíteni a többi munkaszolgálatostól, és számukra három alcsoportot kell megállapítani: a) intelligensek, de megvédtek; b) „zajos múlttal bíró, de megjavíthatók”; és c) a javíthatatlanok.¹¹⁶ Amikor 1944. augusztusában Magyarországon megpróbálták megszervezni a cigány katonai munkaszázadokat, ugyanilyen különbséget tettek: a cigány munkásszázadokba a kóbor cigányok mellett a letelepedett, de állandó munkahellyel nem rendelkező cigányokat sorozták be.¹¹⁷ Nem lehetetlen, hogy a magyar döntéshozók ismerték a szlovákiai cigánypolitikáról szóló diplomáciai jelentéseket. Például azt, amelyben a felvidéki Magyar Párt vezetőitől szerzett információk alapján cáfolta meg Kuhl Lajos azokat a rémhíreket, melyek szerint Pozsony környékéről magyar nemzetiségűeket deportáltak volna a cigányok és csavargók deportálása során.¹¹⁸ A romániai cigányok tömeges deportálásáról is hírt kaptak a Dísz téren, már 1942 októberében.¹¹⁹

A magyar Belügyminisztériumba a zsidókérdés „végső megoldásával” (Endlösung der Judenfrage) kapcsolatos talán legfontosabb és legpontosabb információ október 7-én érkezett. A meg nem nevezett hivatalos nyomozó jelentése szerint: „A német határőrök a lengyel munkaszolgálatos zsidóknak 1 napi étkezésre 1 liter meleg vizet és 1 marék korpát adnak (ennek a kiosztásánál a nyomozó is jelen volt). Azoknak a zsidóknak, akik nincsenek munkaszolgálatra beosztva, egyáltalán nem adnak enni, ezek éhségükben a fák leveleivel és gyökereivel táplálkoznak. A németek elbeszélése szerint folyó évben Lengyelországban a zsidókat kipuштítják. Fenti megállapításokat megerősítik az elfogott zsidók előadásai is.”¹²⁰

Tíz nappal ezután nyújtotta át Dietrich von Jagow budapesti német követ a Martin Luther által fogalmazott jegyzéket, melyben a német kormány követelte a magyar zsi-

¹¹⁶ OL K 63 1942-65.-168/pol-1942. (október 1.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak.

¹¹⁷ A magyarországi cigány munkaszolgálatról részletesen l. *Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Ut a cigány Holocausthoz.* Budapest, 1992. 102–112. o.

¹¹⁸ OL K 63 1942-65.-182/pol.-1942.(október 13.) Kuhl Lajos jelentése Kállay Miklósnak. A jelentésben többek között megemlíti, hogy Pozsonypüspökből vittek el 5–6 cigányt, „kimondottan csavargókat,” valamint egy Lamos Móric nevű párttagot, „de ez egy iszákos és munkakerülő ember, aki a közönségnek csakis terhére volt, és így védelmet nem érdemel” – informálták a pozsonyi magyar követet.

¹¹⁹ OL K 63 1942-27.-BM 20.351/1942. VII. res. sz. „bizalmi egyéntől” származó jelentését október 19-én küldték meg másolatban a Külügyminisztériumba.

¹²⁰ OL K 149 1942-8-6162-20.722/1942. (október 7.) BM-VII. res. sz. jelentés. Szcmtanúk, hírszerzők, ráadásul elfogott zsidók egybehangzó információi nyilvánvalóan többet jelentettek, mint a lengyelországi zsidók helyzetével kapcsolatos egyetlen megtevésztő jelentés. Bécsből jelentette a magyar főkonzul, hogy: „A Kelet-Lengyelországba kiszállított zsidók a már ismert korlátozások mellett élnek és dolgoznak, és minden szempontból úgy igyekeznek viselkedni, hogy panasz ne merülhessen ellenük, mert azonnal szigorú rendszabályokat von maga után.” OL K 63 1942-20-II-110/po.-1942. (október 15.) Van der Venne Arnold jelentése Kállay Miklósnak.

dók sárga csillaggal való megjelölését és deportálásuk előkészítését. A diplomáciai életben szokatlan módon Kállay Miklós miniszterelnök öt nappal később a nyilvánosság előtt, a kormánypárt, a Magyar Élet Pártja pártértekezletén válaszolt a német kormánynak. Bejelentette, hogy külön vagyonadót vetnek ki a zsidókra, rendezni fogják a zsidók lakáskérdését is, folytatják a zsidók földbirtokainak kisajátítását, és végül kilátásba helyezte a hadköteles zsidók munkatáborba való behívását. De föl sem vetette, hogy Magyarországon is bevezetnék a sárga csillagot, és még csak nem is célzott arra, hogy deportálnák az országból a zsidókat. Ellenkezőleg, Kállay igen határozott hangon kijelentette: „Nem csak a zsidók destrukciójával, de azokkal is szembeszáll a kormány, akik más problémát ebben az országban nem látnak, mint a zsidókérdést.”¹²¹ Ezek után már nem érhetne meglepetésként a német kormányt, hogy december 2-án Sztójay Döme Berlinben hivatalosan átnyújtotta a bevezetőben már idézett jegyzéket, amelyben a magyar kormány megtagadta a német kívánságok teljesítését.¹²²

¹²¹ Kállay Miklós beszédét részletesen ismertette a liberális *8 órai újság*, 1942. október 23.

¹²² L. a 3. sz. jegyzetet.

László Karsai

A FATEFUL YEAR – 1942 IN THE REPORTS OF HUNGARIAN DIPLOMATS

Summary

1942 was a fateful year and a crucial point in the history of the holocaust. At the beginning of that year, the majority of the Jewish population living in the territories under Nazi occupation or influence were still alive. By the end of the year, the Nazis together with their accomplices and allies killed nearly 4 million Jews. In the autumn of 1942, Martin Luther, head of a department and the “person in charge” of Jewish issues in the Nazi Ministry of Foreign Affairs, demanded in an official note that the Hungarian Jews be marked with a yellow star and their deportation be prepared. Miklós Kállay’s government refused to meet these German demands.

The study examines what and when did the decision-makers in Budapest learn about the persecution of the European Jewry. The Hungarian political elite heard of the various events of the holocaust primarily from the reports of the diplomats accredited to the European countries. From today’s point of view, the Hungarian diplomats were amazingly well informed of some incidents that concerned the Jews all around Europe. On the strength of Hungarian diplomatic dispatches, the history of the holocaust might as well be written again, and one could understand that Regent Miklós Horthy and his advisers were driven by humanitarian considerations when refusing the idea of deporting the Hungarian Jews into death camps in 1942.

László Karsai

L'ANNÉE FATIDIQUE: 1942 DANS LES RAPPORTS DES DIPLOMATES HONGROIS

Résumé

1942 est l'année décisive et fatidique de l'histoire de l'holocauste. Au début de l'année, la plupart des Juifs des territoires sous occupation ou influence nazie étaient encore en vie. A la fin de l'année, près de 4 millions de Juifs furent assassinés par les Nazis et leurs complices alliés. En automne 1942, le chef de département Martin Luther, „responsable” de la question juive du Ministère nazi des Affaires étrangères exigea, dans une note officielle, la stigmatisation des Juifs hongrois par l'étoile jaune ainsi que la préparation de leur déportation. Le gouvernement de Miklós Kállay refusa de satisfaire aux revendications allemandes.

L'étude examine quelles informations sont parvenues aux décideurs budapestois, et à quel moment, sur les persécutions subies par les Juifs européens. L'élite politique hongroise s'informa des événements de l'holocauste surtout par les rapports des diplomates accrédités dans les pays d'Europe. Concernant le sort réservé aux Juifs en Europe, les diplomates disposèrent parfois des informations dont l'exactitude semble aujourd'hui étonnante. Sur la base des rapports diplomatiques hongrois, on pourrait réécrire l'histoire de l'holocauste et aussi comprendre que Miklós Horthy et ses conseillers ont refusé, en 1942, l'idée de déporter les Juifs hongrois dans les camps de la mort, entre autres, pour des raisons humanitaires.

László Karsai

DAS SCHICKSALHAFTE JAHR – 1942 IN DEN BERICHTEN
DER UNGARISCHEN DIPLOMATEN

Resümee

1942 war ein entscheidendes, schicksalhaftes Jahr der Geschichte des Holocausts. Zu Beginn des Jahres lebten auf den von den Nazis besetzten oder beeinflussten Gebieten die meisten Juden noch. Am Ende des Jahres waren bereits fast 4 Millionen Juden von den Nazis und ihren Verbündeten ermordet. Im Herbst 1942 verlangte der Beauftragte für Judenfragen im Nazi-Außenministerium, Martin Luther, in einer offiziellen Note die Brandmarkung der ungarischen Juden mit dem Tragen eines gelben Sterns und die Vorbereitung ihrer Deportation. Die Regierung von Miklós Kállay lehnte die Vollstreckung dieser deutschen Forderungen ab.

Die Studie untersucht, was und wann die Entscheidungsträger in Budapest über die Verfolgung der europäischen Juden erfahren haben. Die ungarische politische Elite informierte sich in erster Linie aus den Berichten der in den europäischen Staaten akkreditierten Diplomaten über die verschiedenen Ereignisse des Holocausts. Die ungarischen Diplomaten hatten aus heutiger Sicht manchmal erschreckend genaue Informationen darüber, was europaweit mit den Juden passierte. Auf Grund der ungarischen Diplomatenberichte könnte man eigentlich die Geschichte des Holocausts neu schreiben und verstehen: der Gedanke, die ungarischen Juden in die Todeslager zu deportieren, wurde von Miklós Horthy und seinen Beratern im Laufe des Jahres 1942 unter anderem wegen humanitärer Überlegungen verworfen.

Ласло Каршай

РОКОВОЙ ГОД – 1942 ГОД В ДОНЕСЕНИЯХ ВЕНГЕРСКИХ ДИПЛОМАТОВ

Резюме

1942 год был роковым годом, решающим в истории холокоста. В начале этого года на территориях, оккупированных нацистами, или находившихся под их влиянием, еще проживала основная масса евреев, но уже в конце этого года нацисты и их приспешники-союзники уничтожили. Осенью 1942 года и „референт” под делам евреев начальник отдела нацистского Министерства Иностранных Дел в официальной записке требовал произвести клеймение венгерских евреев желтой звездой и подготовить их к депортированию. Правительство Каллаи Миклоша отказалось выполнить эти требования немцев.

В данной работе автор рассматривает вопрос о том, когда и что узнали о преследовании евреев в Европе ответственные лица из правительства в Будапеште. Венгерская политическая элита прежде всего из донесений дипломатов, аккредитированных в европейских странах, получила сведения о различных событиях холокоста. Венгерские дипломаты, иногда располагали по нынешним взглядам, ошеломляюще точной информацией обо всем том, что происходило в Европе с евреями. По сути дела на основании венгерских дипломатических донесений можно было заново написать историю холокоста и можно понять, что мысль о депортации венгерских евреев в лагеря смерти Хорти Миклош и его советники в 1942 году отклонили в числе прочего просто по гуманитарным соображениям.

Megjelent

a *Hadtörténelmi Közlemények 1997–2004*
CD-ROM
az Arcanum Adatbázis Kft.
kiadásában.

A CD tartalmazza az 1997 és 2004 (első szám) közötti hét évfolyam teljes anyagát, köztük olyan, jelentős visszhangot kiváltott emlékszámokét, mint például a két 1848/49-es emlékszám, a „Memoria rerum Sigismundi regis” alcímű Zsigmond király emlékszám, valamint a Rákóczi-emlékszám. Ezenkívül megtalálható rajta az 1888-tól 2000-ig megjelent évfolyamok teljes tartalommutatója. A CD-n található keresőprogram a legutóbbi hét évfolyam szövegében teljes körű (az összes szóra, kifejezésre, az írások címeire, szerzőire stb.) keresést biztosít.

A CD ára 6250 Ft/db (az ár tartalmazza a 20% ÁFA-t).

A CD-ROM-ok megrendelhetők, illetve megvásárolhatók az Arcanum Adatbázis Kft.-nél: 1115 Budapest, Fejér Lipót u. 12. Tel.: 481-09-00